

Hiyel Bağlamında İne Satışının Katılım Bankacılığı İşlemleri Açısından Değerlendirilmesi

A Critical Analysis Of 'İnah Sale As A Hiyal (Legal Stratagem) In Islamic Banking Operations

Yazar / Author

Uğur APAYDIN

Doktora Öğrencisi / PhD student

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi – İstanbul / Türkiye

Fatih Sultan Mehmet University – Istanbul / Türkiye

ugur.apaydin@stu.fsm.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-9507-9799>

<https://ror.org/00xvwpq40>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Types	Araştırma / Research Article
Geliş Tarihi / Received	11 Eylül / September 2025
Kabul Tarihi / Accepted	13 Ekim / October 2025
Yayın Tarihi / Published	31 Aralık / December 2025
Yayın Sezonu / Pub Date Season	Aralık / December 2025
Sayı / Issue	27
Sayfa / Pages	117-140

Atıf / Cite as

Apaydın, Uğur. "Hiyel Bağlamında İne Satışının Katılım Bankacılığı İşlemleri Açısından Değerlendirilmesi". Çekmece Sosyal Bilimler Dergisi 27 (Aralık 2025), 117–140.

<https://doi.org/10.55483/cekmece.1782082>

Yayıncı / Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi / İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı / Copyright

Dergide yayımlanan makalelerin telif hakkı yazarlara, ticari kullanım hakkı ise dergimize aittir. Çalışmalar CC-BY-NC-ND lisansı altında açık erişim olarak yayımlanır. *The copyright of the articles published in the journal belongs to the author(s), while the commercial usage rights belong to our journal. The works are published as open access under a CC-BY-NC-ND license.*

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. *This study is of a nature that does not require ethics committee approval, and the data utilized were derived from literature review and previously published sources*

Yapay Zeka Kullanımı / Use of Artificial Intelligence

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. *No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.*

HİYEL BAĞLAMINDA İNE SATIŞININ KATILIM BANKACILIĞI İŞLEMLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ¹

ÖZ

İne satışı (bey‘u’l-îne), aslında İslam’ın ilk zamanlarından beri bilinen bir akit türüdür. İslam hukukunun hiyel ve mehâric (fikhî/hukukî çareler) başlıkları altında incelenen bu akit türü, veresiye satılan bir malın peşin olarak daha ucuza alınmasını ifade etmektedir. İslam fakihleri hiyel literatürü bağlamında ine satışının meşruiyetini sorgulamış, Hanefî ve Şâfiî mezhebi alimleri, buna genel olarak müspet yaklaşırken, Mâlikî ve Hanbelî mezhebi alimleri bu satış türü hakkında ihtiyatlı bir tavır sergilemişlerdir. Osmanlı dönemi alimleri, ine satışını muâmele-i şer‘iyye başlığı altında incelemiş, bu muâmelenin, ine satışının meşru hale getirilmiş şekli olduğunu belirtmişlerdir. Katılım bankacılığında standart belirleyici kurumlar olan AOOIFI ile TKBB ise ine satışına belli gerekçelerden dolayı mesafeli yaklaşmayı tercih etmişlerdir. Bu makale, hiyel bağlamında ine satışını ele alarak hangi ine çeşidinin meşru; hangisinin ise gayrimeşru olduğunu ortaya koyarak katılım bankacılığı işlemleri açısından malın doğrudan sahibine dönmediği ine satışının İslam hukuku açısından sahih/geçerli olduğunu ispat etme amacına matuftur.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Katılım Bankacılığı, ine satışı, hiyel, hîle-i şer‘iyye.

A CRITICAL ANALYSIS OF ‘ÎNAH SALE AS A HIYAL (LEGAL STRATAGEM) IN ISLAMIC BANKING OPERATIONS

ABSTRACT

The înah sale (bay‘u’l-’îna) is a type of contract that has been recognized since the early days of Islam. Categorized within Islamic jurisprudence under the headings of hiyal and makhârij (legal/juristic stratagems or expedients), this transaction essentially refers to the act of repurchasing a commodity that was originally sold on a deferred-payment basis for a lower cash price. Islamic jurists have historically debated the permissibility of the înah sale within the hiyal literature. Scholars from the Hanafi and Shâfi‘î schools of law generally adopted a positive stance, whereas those belonging to the Mâlikî and Hanbalî schools displayed caution regarding this type of transaction. During the Ottoman period, înah sale was examined under the concept of mu‘âmala-i shar‘iyya (a legally sanctioned transaction), which was described as the legitimate form of the înah sale. Conversely, contemporary standard-setting bodies in (Islamic) participation banking, such as AAOIFI and TKBB, have chosen to maintain a cautious approach toward the înah sale, citing specific concerns. This article aims to investigate the înah sale within the framework of hiyal to determine which variations are deemed licit and which are illicit. Furthermore, it seeks to demonstrate that, in the context of participation banking transactions, the type of înah sale where the commodity does not revert directly to its original seller is considered valid under Islamic law.

Keywords: Islamic Law, Islamic Banking, ‘înah sale, hiyal (legal stratagems), hila al-shari‘a.

¹ Bu makale, Prof. Dr. Abdülkerim Ünalın danışmanlığında Uğur Apaydın’a ait doktora tezinden üretilerek hazırlanmıştır.

Giriş

Bir hiyel türü kabul edilen îne satışı, temelleri Hz. Peygamber dönemine kadar giden bir satım akdi türüdür. Tarih boyunca özellikle insanların finansman edinme zorluğu çektiği zamanlarda gündeme gelmiş olan bu akit türü, ulema nezdinde farklı şekillerde değerlendirmeye tabi tutulmuş, kimi alim bunu İslam hukukunun sahih kabul ettiği akitler menzilesine dahil ederken kimi ise faizli muâmeleler kapsamında değerlendirmiştir. Öte yandan îne satışının tek bir çeşidi bulunmamaktadır. Nitekim alimler, îne satışı olarak tabir edilen muâmelelerin hükmünü tayin ederken, buna toptan bir şekilde hüküm vermek yerine îne satışının ne olduğu ve hangi îne çeşidinin sahih veya batıl olduğu hakkında ayrı ayrı değerlendirmeye gitmeyi daha doğru bulmuşlardır. Bir diğer husus, bunun günümüz katılım bankacılığı işlemleri açısından önemidir. Uluslararası bir standart belirleyici kuruluş olan AAOIFI (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions) ile ulusal düzeyde hizmet veren TKBB (Türkiye Katılım Bankaları Birliği), bu satışı hangi isimlendirme adı altında ele almıştır? Aldıkları kararlar îne satışının tanımı, çeşitleri ve meşruiyeti açısından fıkıh külliyatımızda tam olarak ne şekilde karşılık bulmuştur?

Bu makalenin öncelikli amacı, hiyel kavramının İslam hukuku açısından meşruiyetini inceleyerek bu kavramın îne satışı ile olan ilişkisini ortaya koymaktır. İkinci olarak, çalışma, fikhî mezheplerin îne satışına dair yaklaşımlarını ele alarak bu satış türünün hangi şekillerinin caiz olduğunu hangilerinin caiz olmadığını meydana çıkarmaktır. Üçüncü olarak, Osmanlı döneminde uygulanmış bir îne türü olan muâmele-i şer'iyeye hakkında dönemin âlimlerinin görüş ve gerekçeleri incelenerek, bu yaklaşımlardan hangisinin daha tercih edilebilir olduğunu belirlemeye çalışmaktır. Son olarak ise, AAOIFI ve TKBB'nin îne satışına dair isimlendirme ve meşruiyet konularındaki değerlendirmeleri ele alınarak, malın doğrudan sahibine dönmediği îne satışının katılım bankacılığı uygulamaları açısından meşru bir işlem olarak kabul edilip edilemeyeceği tartışılacaktır.

Literatüre bakıldığı zaman başka araştırmacıların da bu konuda çalışma yaptıkları görülmektedir. Bunlardan Enver Osman Kaan, “Finansman Kaynağı Olarak Bey’ Bi'l-Vefâ Bey’ Bi'l-İstiğlâl, Bey’u'l-Îne” isimli bir makale yayınlamış, bunların meşruiyetini sorgulamış, ancak katılım bankacılığı işlemleri açısından ilgisine temas etmemiştir.² Bu çalışma bir finansman kaynağı olarak diğer akitlerle beraber îne satışının niteliğini ve meşruiyetini ortaya koymasından önemlidir.

Abdullah Onur, “Emtia Vadeli İşlem Sözleşmesinde Nakdi Mutabakat ve ‘Îne Satım’ İlişkisi” isimli bir makale yayınlamış, nakdi mutabakatla sonlanan emtia vadeli işlem sözleşmelerinin (EVİS), îne satışıyla olan benzerliğini değerlendirmiştir. Ayrıca bunun faiz için bir hile olup olmadığı sorgulanmıştır. Netice olarak EVİS’in îne satışına benzemediğini ve hükmü hakkında ilgili gerekçelerini ifade etmiştir.³ Bunun genel katılım bankacılığının işlemleri ve AAOIFI ile TKBB standartları açısından ilgisine yer vermemiştir.

Yasin Akgöz, “Contractus Mohatrae ve Fıkıhtaki Îne Satışıyla İlişkisi” isimli bir makale yayınlamış, Orta çağ kilise hukuku ve ahlak felsefesi edebiyatında “contractus mohatrae” adındaki satım akdi görünümlü tefecilik ile îne satışının benzerliğine yer vermiş, “mohatrae” kelimesinin aslında Arapça kökenli “muhâtarâ” kelimesinden geldiğine, bunun o dönemde îne satışına cevaz veren Zâhiriyye mezhebi mensupları vasıtasıyla Arapça’dan İspanyolca’ya geçtiğine dair karineleri ortaya koymuştur.⁴ Îne satışının hükmü hakkında alimlerin görüşlerine yer verse de bunun hiyel ve katılım bankacılığı işlemleri açısından ilgisine temas etmemiştir.

² Enver Osman Kaan, “Finansman Kaynağı Olarak Bey’ Bi'l-Vefâ Bey’ Bi'l-İstiğlâl, Bey’u'l-Îne”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları* 17 (Bahar 2018), 223-251.

³ Abdullah Onur, “Emtia Vadeli İşlem Sözleşmesinde Nakdi Mutabakat ve ‘Îne Satım’ İlişkisi”, *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi* 13 (Mart 2025), 729-761.

⁴ Yasin Akgöz, “Contractus Mohatrae ve Fıkıhtaki Îne Satışıyla İlişkisi”, *Dergiabant* 12/2 (Kasım 2024), 648-673.

Mehmet Fatih Turan, “Bey’ bi’l-Vefa ve Bey’u’l-İne ile Mukayeseli Olarak Günümüz Repo İşlemlerinin Fikhî Boyutu” isimli makale yayınlamış, İne satışının bir şeklinin repo işlemlerinin tam tersi iken diğer bir şeklinin repo işlemleriyle geri satım vaadi olmaması açısından farklılık gösterdiğini, netice olarak ise satım görüntüsü altında faizli bir borç işlemi olan repo işlemlerinin fikhî açıdan caiz görünmediğini ifade etmiş, meseleyi sadece repo işlemleri özelinde ele almıştır.⁵ İsmail Halitoğlu, “Organize Teverruk Üzerine Bir Analiz ve TKBB Danışma Kurulu ve AAOIFI Standartlarının Mukayesesi” isimli bir makale yayınlamış, teverrukun İne satışıyla bağlantısı, teverruk çeşitleri, sedd-i zerâi ve hiyel konularıyla ilgili mukayesesini incelemiş ve nihai olarak AAOIFI ile TKBB’nin teverruk standartlarının ayrıntılı bir incelemesini yaparak her iki standart için bir değerlendirmeye gitmiştir. Ancak İne satışının çeşitlerinin ayrımı ve bunun Osmanlı uygulaması olan muâmele-i şer’iyyeye yer verilmemiş, bankacılık işlemlerinde teverruk ve İne satışı yerine karz-ı hasen yönteminin tercih edilmesini teşvik etmiştir.⁶ Bununla beraber bankaların hiçbir kazanç sağlamaksızın müşterilerine karz-ı hasen vermesinin imkân dahilinde olup olmadığına ve bunun pratikte bir karşılığının bulunup bulunmadığına temas etmemiştir. Salih Korkmaz, “İslam Hukukunda Hîle-i Şer’iyye Meselesi ve Buna Dair Bir Osmanlı Hukuku Tatbikatı” isimli bir makale yayınlamış, hîle çeşitlerini inceleyerek hîle-i şer’iyyenin, muâmele-i şer’iyye ile ilgisini ortaya koymuş, bu yöndeki delilleri beyan etmiş, Osmanlı alimlerinin muâmele-i şer’iyye hakkındaki müspet ve menfî görüşlerine yer vermiş, bunun kanunilik tarafını sorgulamış, nihai olarak ise içinde muâmele-i şer’iyyenin de bulunduğu hîle-i şer’iyye uygulamalarını bir emniyet sibobu olarak görüp bu yolun tamamen kapatılması halinde insanların harama düşmekten ve hukuka aykırı yollara düşmekten kendilerini alamayacaklarını, buna prensip olarak cevaz vermeyen mezheplerin bile belli noktalarda cevaz verdiklerini ifade etmiştir.⁷ Bununla beraber İne satışının diğer türleri ve katılım bankacılığı standartları doğrultusunda bir değerlendirilmeye gidilmemiş, meseleler daha ziyade hîle-i şer’iyyenin Osmanlı tatbikatı özelinde ele alınmıştır.

Tuba Oğuz, “Muhasebecilerin Eserlerinde Muâmele-i Şer’iyyenin Yeri: Çözüm Yöntemleriyle Murabaha Problemleri” isimli bir makale yayınlamış, Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde yer alan muâmele-i şer’iyye hesaplarını ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Bu konunun özellikle XV-XVII. yy. arasında mevcut bulunan eserlerde kesintiye uğramaksızın ele alındığına işaret edilmiş, problemlerin ifade biçiminin fetva kitaplarındaki üsluba benzer bir keyfiyet arz etmekle beraber matematiksel işlemlerin günümüz faiz hesaplarıyla uygunluğuna dikkat çekilmiştir.⁸ Makale daha çok para vakıflarının işletilme şekilleri ile muâmele-i şer’iyyenin hukuki şekilleri, hesap kitaplarında yer alan murabaha problemleri ve bunların mukayesesi özelinde ilerlemiştir.

Süleyman Kaya, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi İlişkilerinin Hukuki Boyutu” isimli bir makale yayınlamış, XVIII. yy. Osmanlı toplumundan kredi işlemlerinin hukuki boyutunu ortaya koymayı hedeflemiş, bu asırdaki arşiv belgeleri ve şer’iyye sicilleri ile fetva mecmuaları, sakk mecmuaları, fikhî kitapları ve risaleler incelenmiş, bir yandan Osmanlı ulemasının ürettiği çözümler tespit edilirken diğer taraftan ulemanın fetva vermedeki usulüne ilişkin gözlemlere yer verilmiştir. Nihai olarak bu dönem alimlerinin kör bir taklid içerisinde olmadığına ve ortaya çıkan yeni meseleler için gelenekten kopmaksızın, şartlarına ve ihtiyaca uygun çözümler ürettiklerine

⁵ Mehmet Turan, “Bey’ bi’l-Vefa ve Bey’u’l-İne ile Mukayeseli Olarak Günümüz Repo İşlemlerinin Fikhî Boyutu”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (Haziran 2015), 117-146.

⁶ İsmail Halitoğlu, “Organize Teverruk Üzerine Bir Analiz ve TKBB Danışma Kurulu ve AAOIFI Standartlarının Mukayesesi”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Aralık 2021), 661-695.

⁷ Salih Korkmaz, “İslam Hukukunda Hîle-i Şer’iyye Meselesi ve Buna Dair Bir Osmanlı Hukuku Tatbikatı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14/1 (Haziran 2024), 513-570.

⁸ Tuba Oğuz, “Muhasebecilerin Eserlerinde Muâmele-i Şer’iyyenin Yeri: Çözüm Yöntemleriyle Murabaha Problemleri”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi* 13 (Temmuz 2017), 1-46.

dair hususlar beyan edilmiştir.⁹ Mesele daha ziyade XVIII. yy. Osmanlı toplumu özelinde ele alınmıştır.

Ekrem Buğra Ekinci, “Eski Hukukumuzda Hîle-i Şer’iyyeye Dair” isimli bir makale yayınlamış, burada hîle-i şer’iyyenin gayriahlakî olup olmadığını sorgulamış, bunun meşruiyet zeminini delillendirmiş, sedd-i zerâi ile münasebetini dile getirmiş ve buna dair bazı misaller vermiştir. Nihai olarak, hîle-i şer’iyyenin Batı hukukundaki kanuna karşı hileden farklı olduğunu, bunun bizzat İslam hukukunun kendisi tarafından tavsiye edildiğini, bunun bir bakımdan avukatların müvekkillerine verdiği istişari beyanlara, bir bakımdan ise hukuk bilmecelerine benzediğini ifade etmiştir. Ayrıca hîle-i şer’iyyenin, fertlerin meşru dairede kalmalarını temin ederek vicdanlarında hukukî meşruluk hissini muhafazasına ve değişen zaman şartlarına karşı hukukun intibakına yardımcı olacağını ifade etmiştir.¹⁰

İbrahim Halil Demir, *İslam Borçlar Hukukunda Bey’u’l-İne* isimli bir doktora tezi hazırlamış, burada îne satışının mahiyeti, hükmü, meşruiyet tartışmaları, Osmanlı ve günümüz uygulamalarına temas etmiştir. Nihai olarak malın vadeli satıldıktan sonra henüz parası ödenmeden doğrudan sahibine dönen îne şeklinin Hanefî, Şâfiî ve Mâlikî mezheplerine göre caiz olmadığına; Şâfiî ve Zâhiriyye mezheplerine göre bu îne şeklinin dahi caiz olduğuna temas etmiştir.¹¹

Türkçe yayınlar dışında Arapça olarak da bu konu özelinde önemli çalışmalar bulunmaktadır. Makalemizde bunlardan özellikle Murdî b. Müşevveh el-‘Anzî tarafından hazırlanan, *Fıkhü’l-hendeseti’l-mâliyyeti’l-İslâmiyye* isimli doktora tezi¹² ile Riyâd b. Râşid Abdillâh Âli Rüşûd tarafından bu konuda hazırlanan, *et-Teverruku’l-maşrafî* isimli eser¹³, çalışmamızın önemli kaynakları arasında yer almaktadır.

Bu makale, mevcut çalışmaların incelenmesi ve literatürde yer alan diğer kaynakların değerlendirilmesinin ardından, hiyel bağlamında îne satışının yeniden ele alınması ve konunun, katılım bankacılığı işlemleri açısından farklı bir bakış açısıyla tekrardan değerlendirilmesi ihtiyacından doğmuştur. Zira mevcut araştırmaların önemli bir kısmında, îne satışının katılım bankacılığıyla olan ilgisi üzerinde yeterince durulmamıştır. Ayrıca, literatürde genellikle îne satışının genel tanımını üzerinden değerlendirme yapılmış; bu satışın farklı türleri yeterince ele alınmamış ve hangi îne türünün hangi âlim tarafından meşru veya gayrimeşru kabul edildiğine dair tahlillere ayrıntılı olarak yer verilmemiştir.

Benzer bir durum, AAOIFI ve TKBB’nin îne satışına dair tanım ve yaklaşımlarında da görülmektedir. Söz konusu kurumların, Osmanlı döneminde tatbik edilen bir îne satışı biçimi olan muâmele-i şer’iyyeye dair verilen meşruiyet hükümlerini dikkate almadan meseleye yaklaşımları bu durumu tebarüz ettirmiştir. Bu çalışma, tüm bu hususları göz önünde bulundurarak, belirtilen hedefleri gerçekleştirmeyi ve bu alandaki akademik literatüre mütevazı bir katkı sağlamayı gaye edinmektedir.

1. Hiyel Kavramı

Hiyel kavramı, Arapça’da hîle kelimesinin çoğulu olarak kullanılmaktadır. Hîle, lügatte “kuvvet ve kudret” anlamına gelmektedir.¹⁴ İbn Sîde (ö. 458/1066), “havl, hayl, havil, havîl, muhâle,

⁹ Süleyman Kaya, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi İlişkilerinin Hukuki Boyutu”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 3 (Bahar 2007), 13-41.

¹⁰ Ekrem Buğra Ekinci, “Eski Hukukumuzda Hîle-i Şer’iyyeye Dair”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 10/1-2 (2006), 3-16.

¹¹ İbrahim Halil Demir, *İslam Borçlar Hukukunda Bey’u’l-İne* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

¹² Murdî b. Müşevveh el-‘Anzî, *Fıkhü’l-hendeseti’l-mâliyyeti’l-İslâmiyye* (Riyad: Dâru Künûzi İşbilye li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 1436/2010).

¹³ Riyâd b. Râşid Abdillâh Âli Rüşûd, *et-Teverruku’l-maşrafî* (Katar: Vüzerâtu’l-Evkâf ve’ş-Şu’ûnü’l-İslâmiyye, 1434/2013).

¹⁴ İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), 11/185.

ihtiyâl, tehavvül ve tehayyül” kelimelerinin tamamını hîle kavramının çeşitli türevleri olarak ifade edip bunun “kabiliyet, iyi görüş ve dikkatli tasarruf etme kudreti” anlamlarına geldiğini dile getirmiştir.¹⁵ Seyyid Şerîf Cürçânî (ö. 816/1413), hîlenin, “ihtiyâl” kelimesinin ismi olduğunu ve bunun “kişiyi sevmediği şeyden sevdiğine döndürme” anlamına geldiğini söylemiştir. Feyyûmî (ö. 1022/1613) ise “İşleri yönetmede maharet” diyerek bunu tanımlamıştır ki düşüncenin, amaçlanan hedefe ulaşmaya kadar hâkim olması anlamına gelmektedir.¹⁶ DÎA’da ise bunun benzer anlamları ifade edilip Kur’ân-ı Kerîm’de hîlenin “çare ve çıkış yolu” demek olduğu ifade edilmiştir.¹⁷ Öte yandan hîle kelimesi her ne kadar Türkçe’de menfi bir anlam kazanmış olsa da İslam hukukunda bu manada hîleden ziyade “tağrîr ve tedlîs” kelimeleri kullanılmaktadır. Ayrıca Arapça’da bu manayı ifade etmek üzere yerine göre “hud’a ve gışş” kelimeleri de tercih edilmektedir.¹⁸

İstîlâhî olarak ise hîlenin üç farklı şekilde tarifi yapılmıştır: Bunlardan ilkinde göre hîle: “Haram olmayı gerektiren bir şeyi, aldatarak ve Allah’ın haram kıldığı bir fiile tevessül ederek mubah bir akitmiş gibi göstermek, mahzurlarını mübahlaştırmak, gerekliliklerini düşürmek veya hakkı defetmek vb.” olarak tanımlanmıştır.¹⁹ Bu tanıma göre hîle, şer’î olmaktan öte bâtil bir hüviyet taşımaktadır. İkinci tarife göre hîle: “Dini bir hâdiseye ibtilâ olmuş bir kimsenin bu durumdan kurtulmak için aradığı şer’î çıkış yolu” şeklinde ifade edilmiştir.²⁰ Bu tanıma göre hîle, şer’î bir keyfiyet taşımaktadır. Üçüncü tarife göre ise: “Kişinin ulaşmak istediği muayyen bir hâle gizli bir suretle ulaşması” olarak izah edilmiştir.²¹ Burada ise hîlenin kimi zaman meşru kimi zaman memnu anlamı kastedilmiştir. Biz bu makalede konumuz açısından ikinci tanıma tercih edeceğiz.

1.2. Hiyelin Meşruiyetinin Delilleri

Hiyelin caiz olan kısmının meşruiyetine dair hem Kur’ân-ı Kerîm’de hem de Sünnet-i Nebevî’de deliller variddir. Bunları şu şekilde sıralayabilmek mümkündür:

1.2.1. Kur’ân-ı Kerîm

Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Eyyûb’un yeminini bozması için Allah (c.c.) tarafından kendisine bir hîle (şer’î çare) gösterilir ki Sâd suresinde geçen “(Ey Eyyûb!) Eline bir demet sap al ve bununla vur da yeminini bozma!” Biz onu gerçekten sabreden bir kimse olarak bulduk ki o ne güzel bir kuldur. O gerçekten (Allah’a) çokça yönelen bir kimse idi.”²² ayeti buna delalet etmektedir. Nitekim tefsirlerde beyan edildiğine göre Hz. Eyyûb, hanımının işlediği bir kabahattan dolayı onu yüz sopa vurmaya suretiyle te’dib edeceğine dair yemin etmiş, fakat hem yeminini bozmamak hem de kendisine güzel hizmeti ve ondan razı olması sebebiyle hanımını incitmemek için Allah (c.c.) tarafından kendisine böyle bir hîle gösterilmişti²³ ki bu ayet, hîle-i şer’iyyenin cevazına esas teşkil eden ayetlerin başında gelmektedir.

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, 11/185.

¹⁶ Seyyid Şerîf Cürçânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî el-Hanefî, *Kitâbu't-ta'rifât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1403/1983), 94.

¹⁷ Saffet Köse, “Hiyel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Temmuz 2025).

¹⁸ İkinci, “Eski Hukukumuzda Hîle-i Şer’iyyeye Dair”, 3.

¹⁹ Muvaffakuddin İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Muğnî*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Riyad: Dâru ‘Âlemi'l-Kütüb li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1417/1997), 6/116.

²⁰ Hamevî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî (el-Hüseynî) el-Hamevî el-Mısırî, *Ğamzû 'uyûni'l-beşâ'ir 'alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1405/1985), 1/38.

²¹ İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, thk. M. Fuad Abdülbâkî (Mısır: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1380-1390/1960-1970), 12/326.

²² Sâd 38/44.

²³ Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Mustafa Hüseyin Ahmed (Kâhire: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs - Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-‘Arabî, 1408/1988), 4/98; Ebû Hayyân el-Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhtâ* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/2000), 9/163; Nizâmeddin en-Nisâbü'rî, Nizâmüddîn Hasen b.

Kur'ân-ı Kerîm'den ikinci olarak, Hz. Yûsuf'un kardeşlerinden birinin yüküne hükümdarın su kabını koydurması da buna delil olarak gösterilmiştir. Nitekim o, kardeşini yanında tutmak imkanını elde edebilmek için böyle bir yola başvurmuş ve onu Yakub şeriatine göre muhakeme edip köle olarak el koymuştur.²⁴ Esasında Hz. Yûsuf'un maksadı kardeşini köle yapmak değildi. Ancak kardeşini yanında tutabilmek için başka bir çare de bulamamıştı. O yüzden ilahî bir telkin ile böyle bir hileye başvurmuş ve bu husus Yûsuf suresinde şu şekilde beyan edilmiştir: “*Bunun üzerine Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı, sonra su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yûsuf'a böyle bir tedbir öğrettik. Yoksa hükümdarın kanunlarına göre kardeşini alıkoyamazdı. Ancak Allah'ın dilemesi müstesna...*”²⁵ Netice olarak Allah (c.c.) tarafından kendisine öğretilen bu tedbir, alimler tarafından meşrû hîle kapsamında değerlendirilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'den üçüncü olarak, müşriklerin Ammâr b. Yâsir'e revâ gördükleri eza ve cefanın neticesinde nazil olan ayet-i kerîme buna delil olarak gösterilmiştir. Nitekim müşrikler kendisine dayanılmayacak işkenceler yaptığı bir günde Hz. Peygamber'i kötüleyip putlarını övmelerini istediklerinde kalbi imanla dolu olduğu hâlde dayanamayıp onların istediği şekilde konuşmuştu. Bunun üzerine onu salıverdiler. O da hemen Resûlullah'a gelerek olan biteni anlattıktan sonra Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: “*Kalbini nasıl buldun?*” demesi üzerine “*Kalbim imanla doludur*” şeklinde cevap vermiş, bunun üzerine de Hz. Peygamber: “*Şayet onlar seni yine sıkıştırırlarsa aynı şekilde cevap ver*” diyerek onu teselli etmişti.²⁶ Nihayet Nahl suresinin 106 ve 107. ayetleri inerek, “*Kalbi imanla dolu olduğu halde ikrah olunan kimse müstesna, imanından sonra Allah'ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açan kimseler var ya, onlara Allah katından bir gazap iner. Ayrıca onlar için büyük bir azap vardır. Bu, onların dünya hayatını ahirete tercih etmelerinden ve Allah'ın kafirler topluluğunu hidayete erdirmeyeceğinden dolayı böyledir.*”²⁷ buyrulmuştur. Ammâr b. Yâsir'in bu tavrında her ne kadar -zahiren- küfre sebep olan bir durum olsa da kâfirlerin zulmünden korunmak ve zarûrât-ı hamse olarak bilinen din, can, akıl, nesil ve mal gibi değerlerden bir veya birkaçının muhafaza edilebilmesi için böyle bir hileye başvurmak, muteber kabul edilmiştir. Bu yüzden bu ayet, hîle-i şer'iyyenin delilleri arasında zikredilmiştir.

1.2.2. Sünnet-i Nebevî

Sünnet-i Nebevî'den ilk deliline gelince, Sa'îd b. Sa'd b. Ubâde'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Ev halkımızdan olup da erken doğmuş zayıf bir adam vardı. Evin cariyelerinden birinin yanına vardı mı onlarla çirkin (fâhiş) bir işe girişirdi.” Sa'd b. Ubâde durumu Resûlullah'a haber verince o buyurdu ki: “*Ona yüz kırbaç sopa vurun.*” Bunun üzerine orada bulunanlar dediler ki: “Ey Allah'ın Peygamberi! O, bu cezayı kaldıramaz. Şayet biz ona yüz kırbaç sopa vurursak ölür.” Bunun üzerine Hz. Peygamber: “*O takdirde ona yüz filiz bulunan bir demet sapla bir defa vurun.*” buyurmuştur.²⁸ Hz. Peygamber burada had cezasını gerektiren bir suç işlediği hâlde zayıflığından dolayı bu adama kırbaç cezası tatbik ettirmemiş, bunun yerine bünyesine uygun olan ama suçun da göz ardı edilmediği bir ceza vermiştir ki Hz. Eyyûb'un hanımına vermiş olduğu cezayla benzerliği dikkat çekicidir. Bu yüzden bu hadîs, hîle-i şer'iyyenin delilleri arasında mütalaa olunmuştur.

Muhammed b. Hüseyin el-A'rec en-Nisâbûrî, *Garâ'ibü'l-Kur'ân ve regâ'ibü'l-furkân*, thk. Şeyh Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995), 5/603 vd.

²⁴ Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, t.y.), 4/297; İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.), 4/300; Senâullah Pânîpetî, *et-Tefsîrü'l-Mazhari*, thk. Gulâm Nebî et-Tünusî (Pakistan: Mektebetü'r-Rüşdiyye, 1412/1991), 5/182 vd.

²⁵ Yûsuf 12/76.

²⁶ Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*, thk. Âdil Mürşid vd. (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 1439/2018), 4/309 (No. 3402); Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr*, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'cî (Karaçi: Câmî'atu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye vd., 1412/1991), 12/267 vd.

²⁷ en-Nahl 16/106.

²⁸ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Âsım Musa Hâdî (Cübeyl: Dâru's-Sıddîk li-n-Neşr, 1435/2014), “Hudûd”, 19 (No. 2574) vd.

Sünnet-i Nebevî'den ikinci delil, Hz. İbrahim'in, hanımı Sâre ile yaptığı bir yolculuk hakkındadır ki onlar gittikleri bir beldede, zorba bir hükümdar tarafından sorgulandıkları zaman Hz. İbrahim Sâre için, "O benim kız kardeşim" diye cevap vermişti. Sâre validemiz Hz. İbrahim'in (a.s.) yanına geldiği zaman ise, "Sözümü yalanlama! Çünkü ben onlara senin, benim kız kardeşim olduğunu haber verdim. Vallahi yeryüzünde senle ben dışında mü'min olan kimse yoktur." diyerek aralarındaki din kardeşliğine vurgu yapmıştı.²⁹ Nitekim Sâre validemiz çok güzeldi ve onun güzelliğini görenler, Hz. İbrahim'e bu sebeple zarar verebilirlerdi. Hz. İbrahim bu tehlikeden kurtulabilmek için böyle bir hîleye başvurmuştu. Öte yandan Sâre, Hz. İbrahim'in hakikaten din kardeşiydi ki maslahata mebnî bir durum için onun böyle bir çareye başvurması, hîle-i şer'iyeye dair deliller arasında zikredilmiştir.

Sünnet-i Nebevî'den üçüncü delil, Hendek muharebesinde Hz. Peygamber'in Nu'aym b. Mes'ûd'a söyledikleridir ki bu adam hem müşriklerin hem de müslümanların emîni idi. Hz. Peygamber'in yanına gelip: "Ben, 'Uyeyne b. Hısn ve Ebû Süfyân'ın yanındayken Benî Kureyza'nın elçisi gelip onlara: "Yerlerinizde sabit kalın. Biz müslümanlara ordugâhlarına dek karşı koyacağız!" demesi üzerine Peygamber (s.a.v.) ona: "Belki de onlara bunu (söylemesini) biz emrettik." buyurdu. Bu arada Nu'aym ağzında bakla ıslanmayan bir adamdı. Hz. Peygamber'in bu sözüyle yola koyulmak üzere ayağa kalktı. Derken Ömer (r.a.) gelerek: "Ya Resûlallah! Şayet bu emir Allah'tan ise bunu yerine getir! Yok, eğer kendi re'yinse, Kureyş ve Benî Kureyza'nın durumu (onlarla savaşa girişmek), birinin senin aleyhine görüş bildirmesinden daha ehvendir." dedi. Bunun üzerine Peygamber (a.s.): "Bilakis bu benim re'yimdir. Harp, hîledir. Bu adamı geri döndürün." dedi. Adam geri gelince: "Benim sana söylediklerimi iyi belle. Sakın bunları başkasına anlatma!" dedi. Hz. Peygamber aslında bu adamı kendisine söylediklerini anlatması için tahrik etmişti. Bu da 'Uyeyne b. Hısn ve Ebû Süfyân'ın yanına gelerek: "Siz Muhammed'in hak sözden başkasını konuştuğunu işittiniz mi?" dedi. Onlar da: "Hayır" dediler. Bunun üzerine: "Ben ona Benî Kureyza'nın durumunu haber verdiğim zaman, 'Belki de onlara bunu (söylemesini) biz emrettik.' diye cevap verdi." dedi. Bunu duyan Ebû Süfyân: "Bunun bir aldatmaca olup olmadığını göreceğiz." dedi ve Benî Kureyza'ya bir adam göndererek olan biteni anlatıp samimi olup olmadıklarını anlamak kastıyla onlardan bir rehine istedi. Onlar ise: "Cumartesi günü girmiş bulunuyor. Bu vakitte biz hiçbir şey akdetmeyiz!" dediler. Bunun üzerine Ebû Süfyân Mekkeliler'e: "Benî Kureyza'nın bir oyunu içinde bulunuyorsunuz." dedi. Bunun üzerine dağıldılar. Nihayet Allah (c.c.) onların üzerine bir rüzgâr gönderdi ve kalplerine korku saldı. Ocakları söndü ve çadırlarının kazıkları yerlerinden söküldü. Savaşmadan hezimete uğrayarak gerisin geri döndüler.³⁰ İşte Hz. Peygamber'in muhaliflerini kızıştırmak ve aralarını bozmak için "Belki de onlara bunu (söylemesini) biz emrettik." demesi, bir hîle idi ki savaşta böyle bir yola başvurmanın meşru olduğu buradan anlaşılabilir. Bununla beraber dikkat edilirse Hz. Peygamber onlara kesin yargı içeren bir cümle kurmamış, "belki de" anlamına gelecek "le'alle" edatını kullanarak diyeceğini demiştir ki işbu hâdise, meşru hîlenin sünnetten başka bir delili olarak kabul edilmiştir.

Sünnet-i Nebevî'den dördüncü delil, A'rec'in Ebû Hüreyre'den rivayet ettiği ve Dâvûd (a.s.) ile Süleymân (a.s.) zamanında geçen bir kıssadır ki: "İki kadının yanlarında çocuklarıyla beraber bulunuyorken kurt gelerek bunlardan birinin çocuğunu kapıp götürdü. Kadınlardan biri diğerine: "Kurt senin çocuğunu götürdü!" dedi. Diğerisi ise: "Hayır! Benimkini değil seninkini götürdü!" dedi. Bunun üzerine hasımlaştılar ve meseleyi muhakeme etmek üzere Hz. Dâvûd'a taşıdılar. Hz. Dâvûd, çocuğun, büyük kadının olduğuna hükmetti. Onun katından çıktıktan sonra bir de meseleyi Dâvûd oğlu Süleymân'a (a.s.) götürdüler. O ise: "Bana bir bıçak getirin, çocuğu

²⁹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Şâhih*, thk. Mustafa Dîb el-Buğa (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr – Dâru'l-Yemâme, 1414/1993), "Büyü", 100 (No. 2104) vd.

³⁰ Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *el-Muşannef*, thk. Merkezü'l-Buhûs ve Takniyetü'l-Ma'lûmât – Dâru't-Te'sîl (b.y.: Dâru't-Te'sîl, 1437/2013), 6/42 (No. 10581).

aranızda pay edeceğim!” dedi. Bunun üzerine yaşı küçük olan: “Allah sana merhamet etsin! Tamam, tamam. Bu çocuk benim değil, diğer kadınındır!” dedi. Süleymân (a.s.) da bunun üzerine çocuğun, yaşı küçük olan kadının olduğuna hükmetti.³¹ Kurtubî bu hadîsin izahı hakkında der ki: “Belki de bu çocuk, yaşı büyük olan kadının kucagındaydı. Küçük olan kadın ise beyyine getirmekten aciz kaldı. Dâvûd (a.s.) da ‘Bir şeyin bulunduğu hâl üzere kalması asıldır’ fehvasınca çocuğun, büyük kadının olduğuna hükmetti... Süleymân (a.s.) ise babasının verdiği hükme itiraz etmeden ince bir hîle yoluna başvurarak yaşı küçük kadının doğruluğuna hükmetti. Nitekim onun ‘*Bana bir bıçak getirin, çocuğu aranızda pay edeceğim!*’ demesi karşısında yaşı küçük olan kadının çocuğa şefkatinden dolayı hakkından vazgeçmesi, Süleyman (a.s.) katında çocuğun ona ait olduğuna dair karine sayılmıştır.”³² Buradan anlaşıldığına göre Hz. Süleyman’ın hükme varırken izlediği yol, meşru hîlenin delilleri arasında yer almıştır.

Sünnet-i Nebvî’den beşinci delil, bir adamın Resûlullah’a gelip karısını üç talakla boşamadıkça kardeşiyle konuşmayacağına dair yemin etmesine cevap olarak: “*Onu bir kere boşa. İddeti tamamlanınca kardeşinle konuş. Sonra da hanımınla evlen.*”³³ demesidir ki Peygamber (a.s.) böyle bir hileyi/çıkış yolunu bizâtili kendisi öğretmiştir. Burada hanımını bir kere boşayıp iddeti tamamlanınca artık talak vermesinin bir manası kalmayacağından kardeşiyle konuşması mübah hâle dönmüştür. Bundan sonra ise hanımını tekrar almak için bir mâni teşkil etmediğinden Resûlullah bu sahabiye böyle bir yol göstermiş oldu ki bu haber de hîle-i şer’iyyenin delillerinden sayılmıştır.

1.3. Hiyelin Kısımları

Hiyel; caiz (hîle-i şer’iyye), haram (hîle-i bâtila) ve hakkında ihtilaf edilen (muhtelefun fiha) olmak üzere üç kısımda incelenmiştir. Hacvî (1874-1956) bu hususta: “Hiyelin bir kısmı ittifakla mülga, bir kısmı ittifakla gayr-i mülga, bir kısmı ise hakkında kat’î bir delilin varlığı belli olmaması bakımından ne birinciye ne de ikinciye giren ve araştırmacıların bu hususta görüşlerinin tartışmalı olduğu kısımdır.” demiştir.³⁴ Hiyelin caiz ve haram olan kısımları için ayrıca meşru ve memnu tabirleri de kullanılmıştır. Biz bunlardan başlıklandırma olarak ilkini kullanacağız.

1.3.1. Caiz Hiyel (Hîle-i Şer’iyye)

Şâtîbî’ye (ö. 790/1388) göre caiz hiyel, şeriatî aslen yıkmayan ve şeriatin maslahat prensibine de aykırılık teşkil etmeyen hîlelerdir. İkrâh altındaki bir kimsenin küfür anlamına gelebilecek bir sözü söylemesi gibi.³⁵ Böyle bir hîle caizdir. Zira bu, dünyada da ahirette mefsedete yol açan bir maslahat değildir.³⁶

İbn Âşûr (1879-1973) ise hiyelin bu kısmının iki türünden bahseder. Bunlardan birincisi, meşru bir işi muattal kılarak yine meşru olan başka bir işe yönelmektir. Mesela malının zekât vermekle eksileceği endişesini taşıyan bir kimsenin birikmiş malıyla ticarete yönelmesi gibi. Burada malın

³¹ Müslim, Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi’u’s-Şâhih*, thk. M. Fuâd Abdülbâkî (Kâhire: Matba’atu İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhu, 1374/1955), “Akdiye”, 10 (No. 1720); Ferrâ el-Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ’ el-Begavî, *Meşâbihu’s-sünne*, thk. Yusuf Abdurrahman el-Mar’aşlı vd. (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife li’t-Tibâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 1407/1987), 4/27 (No. 4447) vd.

³² Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmî’l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî – İbrahim Atfîş (Kâhire: Dâru’l-Kütübî’l-Mısriyye, 1384/1964), 11/313.

³³ Bu hadis, her ne kadar Hanefî fıkıh kitaplarında mestur ise de hadis kitaplarında böyle bir habere rastlanılmamıştır. Ancak bu haber, Hanefîler tarafından hiyele delil olarak alınmıştır. Mesela bkz. Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Mehâric fi’l-hiyel* (Kâhire: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, 1419/1999), 94; Şemsüleimme Serahsî, Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsûû* (Mısır: Matba’atu’s-Saâde, t.y.), 30/209.

³⁴ Hacvî, Muhammed b. el-Hasen b. el-Arabî es-Seâlibî el-Hacvî el-Mâlikî, *el-Fikrû’s-sâmî fi târihi’l-fikhi’l-İslâmî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1416/1995), 1/436.

³⁵ Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî el-Gırnâtî, *el-Muvâfaqât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âlu Süleymân (b.y.: Dâru İbn Affân, 1417/1997), 3/124.

³⁶ Şâtîbî, *el-Muvâfaqât*, 3/124; Anzî, *Fikhu’l-hendeseti’l-mâliyyeti’l-İslâmiyye*, 122.

zekâtını vermek meşru iken yine başka bir meşru iş olan ticaret yapma işine girilmiştir. İkincisi ise, meşru bir işi muattal kılarak bundan daha kolay başka bir meşru işe yönelmektir. Örneğin Ramazan ayında sıcak havada oruç tutmak kendisine zor gelen kimsenin uygun bir vakitte kaza etmek üzere sefere çıkması gibi. Burada dinin verdiği kolaylık sebebiyle sıcakta oruç tutamayacak derecede zorlanan kimsenin orucunu başka zamanda kaza etmesi durumu vardır ki mükellef olan, bu iki meşru işten kendine daha kolay gelenine yönelmiştir. Ancak bunu hîle değil de ruhsat olarak görenler de vardır.³⁷

Öte yandan hiyelin caiz olabilmesi için şu üç şartı da bünyesinde bulundurması gerekir:

- Hîle, Şâri'in maksadına muvafık, şeriatin kabul ettiği maslahatı elde eden ve şeriat prensibini yıkmayan bir tarzda olmalıdır ki bu madde Şâtîbî'nin tanımıyla benzerlik taşımaktadır.
- Hîlenin, Şâri'in maksadına muvafık olması ve maslahatın elde edilmesi, fakihlerin kontrolünde olmalıdır. Ta ki bu hususta araştırma yapan kimse şeriatın ahlakına uyup akla ve fitrata aykırı olanlarından sakınsın. Ayrıca bu saha başkalarına da açılmamalıdır. Zira usûl bilmeyen kimse tabiatı gereği şariatin ahlakından uzak olur. Bilerek veya bilmeyerek dine karşı gelmiş olur.
- Hîle, hakkı iskat eden, helâli haram kılan veya haramı helâl kılan bir hüviyet taşımamalıdır.³⁸

1.3.2. Haram Hiyel (Hîle-i Bâtıla)

Şâtîbî'ye göre hiyelin bu kısmı, şeriatı aslen yıkan ve şeriatin maslahat prensibine de aykırılık teşkil eden hîlelerdir. Tıpkı münafıkların ve riyakarların hîleleri gibi. Bu hîle caiz değildir. Çünkü bünyesinde uhrevî bir mefsetet barındırır ki uhrevî mefsetetten sakınmak -ittifakla- dünyevî maslahatın celbinden önce gelir. Nitekim uhrevî maslahatı zedeleyen bir dünyevî maslahattan söz etmek de doğru olmaz. Öyleyse böyle bir hîle Şâri'in maksatlarına aykırılık teşkil eder ki bu bâtıldır.³⁹

İbn Âşûr -caiz hiyelde olduğu gibi- haram hiyelin de iki türünden söz eder. Birincisi, meşru maksadı ortadan kaldırdığı halde bunu başka bir şer'î maksat ile telafi etmeyen hîlelerdir. Mesela zekât vermemek için malını bir gün önce başkasına verip ertesi gün ondan tekrar alan kimse gibi. Haram hiyelin bu türünün butlânında ve kınanmasında hiçbir şek ve şüphe yoktur. İkinci tür ise, Şâri'in maksadına aykırılık teşkil etmemekle veya O'nun maksadını elde etmeye yardımcı olmakla beraber, başka bir kimsenin hak kaybına uğramasına sebep olan veya başka bir mefsetete yol açan hîlelerdir. Örneğin yeminlerde hakkı ortadan kaldıran lafzî hîlenin bâtil olması gibi. Zira burada yapılan hîle her ne kadar lafzen başkasını kandırmaya yetse de yeminlerde aslanan yemin eden kimsenin niyetine göre sabit olmasıdır.⁴⁰

1.3.3. Hakkında İhtilaf Edilen (Muhtelefun Fiha) Hiyel

Hiyelin bu kısmı hakkında Şâtîbî, Şâri'in murad ettiği maksadın belli olmadığı, maslahata da muhalif bir tarafının bulunmadığı hîleler olduğunu belirtmiştir. Bu hususta alimlerin görüşleri birbirine muhalif olduğundan hiyelin bu kısmında ihtilaf edilmiştir. Örneğin bir malın vadeli satılıp peşin geri alınması veya üç kez talak verilmiş olan kadının hülle yoluyla ilk kocasıyla tekrardan evlenebilmesi için hulleciyle yapmış olduğu nikâh akdi gibi.⁴¹

³⁷ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *Maķāşidü's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, thk. Muhammed el-Habîb İbnü'l-Hüce (Katar: Vüzerâtü'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1425/2004), 3/326-27; Anzî, *Fıķhu'l-hendeseti'l-mâliyyeti'l-İslâmiyye*, 123.

³⁸ Anzî, *Fıķhu'l-hendeseti'l-mâliyyeti'l-İslâmiyye*, 139.

³⁹ Şâtîbî, *el-Muvâfaķāt*, 3/124.

⁴⁰ İbn Âşûr, *Maķāşidü's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, 3/325, 3/331; Anzî, *Fıķhu'l-hendeseti'l-mâliyyeti'l-İslâmiyye*, 124-25.

⁴¹ Şâtîbî, *el-Muvâfaķāt*, 3/125-30.

İbn Âşûr ise, bunu, Şâri'in kastettiği büyük manaları bünyesinde barındırmayan hîleler olarak açıklamıştır. Örneğin belli bir kapıdan girmemeye veya belli bir elbiseyi giymemeye yemin ederek başkasının hakkına taalluk etmeyen yemin misalinde olduğu gibi. Burada yemini bozmamak şer'î bir hükümdür. Kişinin bunu yapmasındaki maksat ise Allah'ı şahit kılarak O'nun ismini tazim etmektir. Şayet bu yemin, kendisine ağır gelmeye başlarsa o takdirde bu yemini bozmayacak cinsten bir hîleye başvurması bu kapsamda değerlendirilmiştir.⁴²

Demek oluyor ki hiyel, ulema nazarında hîle-i şer'iyeye, hîle-i bâtila ve muhtelefun fiha olmak üzere farklı şekillerde incelenmiş, bunlardan ilki şeriatin maksatlarını gerçekleştirmeye yönelik olup dinin emirlerine riayet etme gayesi taşıdığından bunun muteber olduğunda alimlerin çoğunluğu ittifak etmişlerdir.

2. Hiyel Hakkında Mezheplerin Görüşleri

Hiyelin meşruiyeti hakkında Hanefî ve Şâfiîler müspet bir tavır sergilerken Mâlikî ve Hanbelîler menfi bir tavır takınmışlardır.

Hanefî mezhebi alimleri hiyelin caiz olan kısmına işaret ederek bunu mubah görmüşlerdir. Bu hususta Serahsî, günâhlardan kaçınmaya vesile olan hükümlerde hîleye başvurmanın cumhûr-ı ulemâya göre caiz olduğunu ifade etmiştir. Bununla beraber bazı mutassıp kimselerin kitap ve sünnetteki delilleri bilmemeleri sebebiyle bunu kerih gördüklerini bildirmiştir.⁴³ Yine Hassâf'ın (ö. 261/875), Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'den (ö. 189/805) yaptığı nakle göre, kişinin haram ve günâhtan kaçınıp onu helale götüren hîlele başvurmasında bir beis olmadığı ifade edilmiştir. Bunlardan anlaşıldığına göre haram olan ve hakkında ihtilaf edilen hiyel bundan müstesna olmak üzere caiz olan hiyel (hîle-i şer'iyeye), Hanefî imamları katında muteber görülmüştür. Onlar buna Kur'ân-ı Kerîm'den, Eyyûb ve Yûsuf kıssası ile Kehf suresinde geçen ilgili ayetleri delil göstermişlerdir. Sünnet-i Nebevî'den ise "*Harp hîledir*" hadisiyle karısını üç talakla boşamadıkça kardeşiyle konuşmayacağına dair yemin eden kimseyi hiyelin meşru kısmına delil saymışlardır.⁴⁴

Mâlikî mezhebi alimleri, hiyelin men ve iptalinden yana görüş beyân etmişlerdir. Nitekim hîle, şer'î bir hükmü iptal etmek için zâhiren caiz olan ameli öne almaktır ki bu husus, hakikatte şer'î kâideleri ihlal etmek demektir. Tıpkı zekâtтан kaçmak isteyen kimsenin senenin başında malını bir başkasına hibe etmesi gibi. Onların buna sûret-i kat'iyede karşı çıkmalarının asıl sebebi, sedd-i zerâi ilkesini benimsemiş olmalarından ileri gelir. Nitekim İmam Mâlik (ö. 179/795), fıkıh bablarının çoğunda bu ilkeyi nazar-ı dikkate alarak hükme varmıştır. Halbuki hiyel, maslahat olanı mefsedete tevessül ederek kullanmaktır. Binaenaleyh hiyel, bu kâideyle tenakuz ettiğinden caiz değildir, demişlerdir.⁴⁵ Bununla beraber fûrû-ı fikhın bazı kısımlarında hîle-i şer'iyeye kapsamına dahil edilebilecek hîlelerin varlığına rastlayabilmek de mümkündür ki ileride gelecektir.

Şâfiîler, İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820): "Ukûdda itibar zâhiredir." kâidesinden yola çıkarak hîlele cevaz vermişlerdir. Onlara göre akitlerde niyetin tesiri yoktur ki bu yüzden bazılarınca faiz hîlesi olarak görülen îne satışı, onlar nazarında meşru hîle olarak kabul edilmiştir. Nitekim İmam Şâfiî: "Akdin mevcudiyetini zedeleyen unsurlar dışında hiçbir şey onu ifsad etmez. Bu şeyin öncesinde veya sonrasında olma durumu da fark etmez. Burada tevehhüme ve çoğunluğa da itibar yoktur. Binaenaleyh her akit, ancak kendi mevcudiyetini ifsat etmekle fesholur. Yoksa biz, bu sedd-i zerâidir veya bu kötü niyettir demekle akdin fasit olduğuna kâil değiliz" demiştir.⁴⁶ Bununla beraber İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Şâfiîler'in hiyelin her türlüüne değil bilakis meşru olanına cevaz verdiklerini ifade etmiştir ki o bu hususu şöyle izah etmiştir: "Şâfiîler, akitleri

⁴² İbn Âşûr, *Maķâsîdü's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, 3/327.

⁴³ Şemsüleimme Serahsî, *el-Mebsût*, 30/209.

⁴⁴ Şemsüleimme Serahsî, *el-Mebsût*, 30/209-10.

⁴⁵ Şâtûbî, *el-Muvâfaķât*, 5/186-87; İbn Âli Rüşûd, *et-Tevverruķu'l-maşrafî*, 45.

⁴⁶ Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 1403/1983), 7/312; İbn Âli Rüşûd, *et-Tevverruķu'l-maşrafî*, 46.

zâhirine göre tecviz ederler. Bununla beraber her kim hiyeli aldatma ve hilekârlık aracı olarak kullanırsa bâtinen günaha girmiş olur.”⁴⁷ Buradan anlaşılan İmam Şâfiî ve Şâfiîler’in kasteddiği hiyel, hîle-i şer‘iyye olsa gerektir.

Hanbelî mezhebi alimlerinin hiyele bakışı, Mâlikîler gibidir. Zira bunun, sedd-i zerâi prensibine aykırılık teşkil ettiğine kâildirler. Bununla beraber Hanbelî alimlerinden bu hususta iki görüş varid olmuştur. İlkine göre Hanefî ve Şâfiî alimlerinin tecviz ettiği hiyelin onların nazarında da caiz olduğudur. İkincisine göre ise, Mâlikîler’in benimsediği sedd-i zerâi kâidesini esas alarak bunun hiçbir türlüsüne cevaz vermemekten yanadır.⁴⁸

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Mâlikîler’in sedd-i zerâi ilkesi gereği hiyele cevaz vermedikleri görülüyorsa da Hanefî ve Şâfiîler, bunun meşru olanına cevaz vermiştir. Hanbelîler ise bu hususta ihtilaf etmiş olup kimi alim caiz olduğu kimi ise haram olduğu yönünde görüş beyan etmişlerdir.

3. Bir Hiyel Türü Olan İne Satışının Tanımı, Mâhiyeti ve Meşruiyeti

İne, lügatte “borç (selef)” anlamına gelir. Nitekim bir kimse vadeli borçlanıp peşin sattığı zaman bu tabir kullanılır.⁴⁹ Bir başka izaha göre vadeli malın müşterisinin bunun bedelini bâyiden hazır bir nakit olarak aldığından dolayı olduğu söylenmiştir.⁵⁰ İbnü’l-Hümâm (ö. 861/1457), bunun aynı iâde edilmesinden dolayı böyle isimlendirildiğini ifade etmiştir.⁵¹ Desûkî (ö. 1230/1815) ise zora düşmüş bir kimsenin, isteğini elde etmek için hîle yoluyla büyük bir bedel karşılığında az bir meblağ ödemesinin iâne (yardım) manası taşıdığından bu şekilde isimlendirildiğini belirtmiştir.⁵²

Istılâhî olarak ine yine çeşitli şekillerde tarif edilmiştir. Mesela Hanefî mezhebi alimlerinden Haskefî bunu, borcunu ödemek niyetinde olan bir borçlunun vadeli olarak büyük bir bedele borçlanıp bunu sonra daha düşük bir bedele peşin olarak satması olarak tanımlanmıştır.⁵³ Şâfiî mezhebi alimlerinden Râfiî (ö. 623/1226), vadeli olarak bir şeyi başkasına satıp da müşteri bunu teslim aldıktan sonra müşterinin henüz borcunu ödemediği düşük bir bedelle bâyinin bunu tekrardan satın alması olarak tarif etmiştir.⁵⁴ Mâlikîler’den Desûkî ise, bir kimsenin daha önce mülkünde olmayan bir malı satın aldıktan sonra, bunu satın aldığı kimseye satması olarak ifade etmiştir.⁵⁵ Hanbelî mezhebi alimlerine gelince, onlar, Râfiî’nin tarifine yakın bir tarif yapmışlardır.⁵⁶ DİA’da ise, “Bir kimsenin bir malı belli bir fiyat karşılığında vadeli olarak satıp aynı malı peşin parayla sattığı fiyattan daha ucuza geri satın alması” şeklinde tarif edilmiştir.⁵⁷ Dikkat edilirse yukarıdaki tariflerin hepsi değişik ifadelerle aynı anlama gelmektedir. Buna göre ine -en genel tarifıyla- bir kimsenin taksitli olarak satın aldığı bir malı aldığı kişiye tekrardan daha düşük bir bedelle peşin olarak satmasıdır. İne satışının genel tarifi bu olmakla beraber bunun zaman içerisinde çeşitli şekilleri ortaya çıkmıştır.

⁴⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi-şerhi Şahîhi’l-Buhârî*, 12/337.

⁴⁸ İbn Âli Rüşûd, *et-Tevrûku’l-maşrafî*, 47.

⁴⁹ *el-Mevsû’atü’l-fikhiyyetü’l-Küveytiyye* (Küveyt: Vüzerâtü’l-Evkâf ve’ş-Şu’ûni’l-İslâmiyye, 1404-27/1983-2006), 9/95.

⁵⁰ Feyyûmî, Ebü’l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî, *el-Mişbâhu’l-münîr fi garîbi’ş-Şerhi’l-kebîr* (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘İlmiyye, t.y.), 2/440.

⁵¹ İbnü’l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Şerhu Fethi’l-kadîr ‘ale’l-Hidâye* (Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matba’atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduh, 1389/1970), 7/213.

⁵² Desûkî, Şemsüddîn Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafê ed-Desûkî, *Hâşiyetü’d-Desûkî ‘ale’ş-Şerhi’l-kebîr* (b.y.: Dâru’l-Fikr, t.y.), 3/88.

⁵³ Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dımaşkî, *ed-Dürrü’l-muhtâr şerhu Tenvîri’l-ebşâr ve Câmi’i’l-bihâr*, thk. Abdülmün’am Halil İbrahim (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1423/2002), 457.

⁵⁴ Râfiî, Ebü’l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfiî el-Kazvîni, *Fethu’l-‘azîz bi-şerhi’l-Vecîz* (b.y.: Dâru’l-Fikr, t.y.), 8/231.

⁵⁵ Desûkî, *Hâşiyetü’d-Desûkî ‘ale’ş-Şerhi’l-kebîr*, 3/88.

⁵⁶ *el-Mevsû’atü’l-fikhiyyetü’l-Küveytiyye*, 9/96.

⁵⁷ H. Yunus Apaydın, “İne” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Ağustos 2025).

3.1. Hanefî Mezhebi

Hanefî mezhebi alimleri îne satışının mahiyeti ve meşruiyetine dair iki misal üzerinden görüş beyan etmişler ve bunun çeşitleri hakkında görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

Birincisi: Muhtaç bir kimse, bir başkasına giderek ondan on dirhem karz (borç) ister. Ancak bu adam karzla elde edemeyeceği fazlalığa tamah ederek bunu vermek istemez. Bunun yerine bu adam: “Sana karz vermem. Ama istersen -çarşıda on dirheme satabileceğin- şu elbiseyi sana veresiye olarak on iki dirheme satarım.” der. Bunun üzerine borç isteyen adam buna razı olur ve borç verenden bu elbiseyi on iki dirheme satın alır. Sonra gidip bunu çarşıda on dirheme satar. Elbisenin sahibi bu ticaret neticesinde iki dirhemlik kâra; borç isteyen ise on dirhemlik karza kavuşur.⁵⁸

İkincisi: Şayet birinci muâmelede araya üçüncü bir kimse girer de borç verecek olan, borç isteyene elbiseyi on iki dirheme veresiye olarak satıp elbiseyi teslim ettikten sonra borç isteyen bunu üçüncü şahsa (aracıya) peşin olarak on dirheme satıp teslim eder, o da bunu ilk sahibine on dirheme satıp teslim ederse, bu muâmelenin neticesinde borç veren iki dirhemlik kâra; borç alan on dirhemlik karza kavuşur.⁵⁹ Üçüncü kişi ise bundan ne kâr ne zarar eder. Bir nevi tevliye satışı yapmış olur.

Ebû Yûsuf'a (ö. 182/798) göre îne satışı yapmak caizdir. Hatta bunu yapan sevap kazanır.⁶⁰ Nitekim sahâbeden çoğu îne satışı yapmış, böyle yapanları övmüş ve bunu ribâdan saymamışlardır. Hatta öyle ki bir kimse bir kâğıdı bin dirheme satsa caizdir, mekruh da değildir.⁶¹ Muhammed eş-Şeybânî ise bu hususta şöyle der: “Bu alışveriş, kalbimde dağlar kadar kötüdür, bunu faiz yiyiciler çıkarmıştır.”⁶² Buna hüccet olarak da: “Eğer îne satışı yapar ve öküzün kuyruklarına yapışırsanız (yani cihadı bırakıp ziraatle uğraşırsanız), düşmanınız size galip gelir.”⁶³ hadisini delil alır. Ebû Hanîfe'nin ise böyle bir muâmelenin mekruh olup olmadığına dair bir görüşü nakledilmemiştir.

Hanefî fıkıh kitaplarında îne'nin bu iki örneği verilmekle beraber bunlardan hangisinin yasak edildiği hususunda meşâyih (müteahhir dönem alimleri) ihtilaf etmiştir. Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451), *Muhtû's-Serahsi*'den naklen ve sebebini izah etmeden ikincisinin Ebû Yûsuf'a göre mekruh olmadığını zikreder.⁶⁴ İbnü'l-Hümâm ise bunlardan birincisinin Ebû Yûsuf'a göre mekruh olmadığını kaydeder.⁶⁵ Nitekim o *Fethu'l-kadîr*'de bu görüşünü özetle şöyle gerekçelendirir: “Benim kalbime gelen odur ki elbisenin yahut paranın tamamı veya bir kısmı sahibine dönen îne şekli mekruhtur. Ancak sahibine dönmeyip de bunu veresiye olarak satın alıp çarşıda peşin satan kimsenin yaptığı muâmelede bir beis yoktur. Yalnız hilâf-ı evlâdır. Nitekim

⁵⁸ İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matba'a Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduh, 1386/1966), 5/273.

⁵⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 5/273.

⁶⁰ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethi'l-kadîr 'ale'l-Hidâye*, 7/213; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 5/273.

⁶¹ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethi'l-kadîr 'ale'l-Hidâye*, 7/213.

⁶² İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethi'l-kadîr 'ale'l-Hidâye*, 7/213; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 5/273, 5/326.

⁶³ Bu hadis, Hanefî fıkıh kitaplarında zikredildiği halde hadis kitaplarında bu lafızla bulunamamıştır. Ancak bazı hadis kitaplarında farklı lafızla ve şu fazlalıkla benzeri variddir: “İnsanlar dinar ve dirhem hususunda cimrilik eder, îne satışı yapar, öküzün kuyruklarına yapışır ve Allah yolunda cihadı terk ederlerse, Allah onlara öyle bir bela gönderir ki dinlerine dönmedikçe onlardan kimse onu (o belayı) kaldıramaz.” Bkz. Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnaûd vd. (b.y.: Mü'essesetü'r-Risâle, 1421/2001), 8/440 (No. 4825); Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefi (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1433/2012), 12/432 (No. 13583) vd.

⁶⁴ Bedreddin el-Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, thk. Eymen Sâlih Şa'bân (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/2000), 8/462.

⁶⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr 'ale'l-Hidâye*, 7/212.

buradaki vade, semenin bir miktar artmasına karşılık gelmektedir. Öte yandan karz vermek her zaman vacip değildir. Bilakis menduptur.”⁶⁶

Demek oluyor ki Hanefî mezhebi alimlerine göre îne satışının iki çeşidinden bahsedebilmek mümkündür. Meşayih daha ziyade Ebû Yûsuf’a göre, înenin hangi çeşidinin kerahetsiz sevap olduğu hususunu anlamaya çalışmışlardır. Bedreddin el-Aynî ile İbnü’l-Hümâm bu meselede bir tercihte bulunmuşlardır. Sonraki alimler karz-ı hasen bulmakta zorlanan insanların maslahatını gözetmek ve hiç olmazsa onların faize bulaşmalarını önlemek açısından kimi zaman Bedreddin el-Aynî’nin görüşünü; kimi zaman ise kolay para kazanmanın ve toplumdaki iktisadi dengenin bozulmasına engel olmak açısından İbnü’l-Hümâm’ın görüşünü tercih etmişlerdir.

3.2. Mâlikî Mezhebi

Mâlikî mezhebi alimleri memnû, mekruh ve caiz olmak üzere îne satışını üç kısım altında incelemiştir. Bununla beraber Kâdî İyâz (ö. 544/1149) buna hakkında ihtilaf edilen îne olmak üzere bir dördüncüsünü ilave etmiştir.

Birincisi: Bir kimsenin başkasına: “Bana on dirheme bir mal satın al, ben de bunu senden on beş dirheme satın alayım.” demesidir. Böyle bir îne türü içinde ribâ barındırmasından dolayı memnû (haram) olarak görülmüştür. Bununla beraber Derdir el-Adevî (ö. 1201/1786), bu muâmele yapılırken: “Fazlalık vereceği ima edilerek satın al denirse mekruh, açık olarak söylenirse haramdır.” demiştir.⁶⁷

İkincisi: Yine bir kimsenin başkasına: “Bana bir mal satın al ben de sana kâr vereyim.” demesidir ki bunu ifade ederken vereceği semeni (kârı) söylemezse mekruhtur, haram değildir.⁶⁸

Üçüncüsü: Bir kimsede mevcut olmayan bir malı talep edip o kimse teklifsiz olarak satın aldıktan sonra malı satın alanın: “Benden talep ettiğin malı satın aldım. Dilersen benden satın al.” demesidir ki bu caizdir.⁶⁹

Dördüncüsü: Satılan bir malın bir kısmı mü’eccel (vadeli) bir kısmı ise mu’accel (peşin) bir semenle satın alınmasıdır.⁷⁰ Mâlikî mezhebinin temelini teşkil eden eserlere göre zahir olan bunun caiz olmasıdır. *el-Utbiyye* isimli esere göre ise îneciilerin bu muâmelesinin mekruh olması gerektiğidir. Bununla beraber İbn Lübbâbe (ö. 330/942) böyle muâmelenin îneciiler yoluyla yapılmadığı takdirde mekruh olmayacağını ifade etmiştir. Yahya b. Ebî Useyd’den (ö. ?) de aynı şekilde rivayet edilmiştir.⁷¹

Mâlikî mezhebi alimlerinin îne satışı hakkındaki açıklamalarına bakıldığı zaman sedd-i zerâi prensibi çerçevesinde hareket ettikleri görülmektedir. Bununla beraber onların, ribâyâ sebebiyet vermeyen ve îneciiler yoluyla yapılmayan îne satışına cevaz vermeleri ya hiyelin bazı kısımlarına istisna getirdiklerini ya da bunu hiyel kapsamında görmediklerini düşündürmektedir.

3.3. Şâfiî Mezhebi

Şâfiî mezhebine göre îne satışı caizdir. Onlar bunun iki türünden bahsetmişlerdir:

Birincisi: Bir kimsenin başkasına mü’eccel semenle (vadeli olarak) bir mal satıp da müşteriye teslim ettikten sonra (vadesi henüz gelmediği için) semeni kabzetmeden bunu tekrardan daha az bir bedele peşin olarak almasıdır. Buna bazı Şâfiî alimleri mekruh dese de müteahhir dönem Şâfiî

⁶⁶ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadir ‘ale’l-Hidâye*, 7/213.

⁶⁷ Tetâi, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Halîl el-Ensârî el-Hazrecî et-Tetâi, *Cevâhirü’-d-dürer fi halli elfâzi’l-Muhtaşar*, thk. Nûrî Hasan Hâmid el-Müslâtî (Beirut: Dâru İbn Hazm, 1435/2014), 5/154; Desûkî, *Hâşiyetü’-d-Desûkî ‘ale’ş-Şerhi’l-kebir*, 3/89.

⁶⁸ Kişnâvî, Ebûbekir b. Hasen b. Abdillâh el-Kişnâvî, *Eshelü’l-medârik fi mezhebi İmamüleimme Mâlik* (Beirut: Dâru’l-Fikr, t.y.), 2/256; Dibyan b. Muhammed ed-Dibyan, *el-Mu’amelâtü’l-mâliyye esâleten ve mu’âşıraten* (b.y.: y.y., 1432/2011), 12/368.

⁶⁹ Kişnâvî, *Eshelü’l-medârik fi mezhebi İmamüleimme Mâlik*, 2/256.

⁷⁰ Kâdî İyâz, Ebû’l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *et-Tenbihâtü’l-müstenbiha ‘ale’l-kütüb (fi şerhi müşkilât) el-müdevvene ve’l-muhteliha*, thk. Muhammed el-Vesîk – Abdünnaîm Humeytî (Beirut: Dâru İbn Hazm, 1432/2011), 2/1013; Tetâi, *Cevâhirü’-d-dürer fi halli elfâzi’l-Muhtaşar*, 5/154

⁷¹ Kâdî İyâz, *et-Tenbihâtü’l-müstenbiha ‘ale’l-kütüb (fi şerhi müşkilât) el-müdevvene ve’l-muhteliha*, 2/1013.

fakihlerinden Cemâlüddîn el-Erdebîlî (ö. 779/1377 [?]) bunun mekruh dahi olmayacağını ifade etmiştir.⁷²

İkincisi: Bunda ise bâyin bir malı peşin olarak sattıktan sonra müşteriden daha yüksek bir bedelle vadeli olarak satın almasıdır. Burada semenin kabzedilip kabzedilmemesi, bir belde âdet olup olmaması akdin sıhhatine zarar vermemektedir ki Şâfiî ashâbının (mütekaddim dönem Şâfiî alimlerinin) kitaplarındaki sahih ve maruf kavil budur.⁷³ Ebû Hânîfe (ö. 150/767), Mâlik ve Ahmed b. Hanbel ise kabzdan evvel bu semenden daha düşük bir bedelle malın satın alınmasını tecviz etmemişlerdir. Bununla beraber Ebû Hanîfe kıymeti bu semenden daha az olan bir mal ile bunun alınmasını tecviz etmiştir.⁷⁴

Şâfiîler'in "Akitlerde itibar zâhiredir." prensibine göre hareket edip akit esnasında akdin sıhhatine zâhiren zarar verici bir unsur bulunmadığı müddetçe niyetin keyfiyetine ve sedd-i zerâiye bakılmaksızın karar verdikleri göz önüne alınırsa, îne satışına Hanefî ve Mâlikîler'e nazaran daha müsamahakâr yaklaştıkları, hatta malın sahibine döndüğü şekline bile cevaz verdikleri görülmektedir.

3.4. Hanbelî Mezhebi

Hanbelî mezhebinde -diğerlerinde farklı olarak- îne satışı yerine teverruk tabiri kullanılmıştır. Teverruk, lügatte basılmış gümüş para anlamına gelen "verik" kökünden türemiş olup gümüş para talep etmek manasına gelir.⁷⁵ Istılâhta ise nakit elde edebilmek için bir malı veresiye olarak satın aldıktan sonra, bâyiden başkasına, aldığından daha azına peşin satmaktır.⁷⁶ Merdâvî'nin (ö. 885/1480) nakline göre Ahmed b. Hanbel'den bunun hükmüyle alakalı biri caiz, diğeri mekruh ve öteki haram olmak üzere üç görüş geldiği rivayet edilmiştir. Onun caiz görüşüne göre bir kimse nakde ihtiyaç duyup da yüz dirhem kıymetindeki bir malı yüz elli dirheme (veresiye olarak) satın alsa bunda bir beis yoktur. Mezhebin ve ashâbın görüşü de bu yöndedir ki buna teverruk denir.⁷⁷ Ahmed b. Hanbel'in mekruh olduğu görüşüne Ömer b. Abdülazîz'in (ö. 101/720) sözünden bahisle temas edilmiştir. Nitekim o teverruku "ribânın kardeşçağızı" olarak tanımlamıştır.⁷⁸ Haram olduğu görüşüne gelince, daha ziyade teverruk muâmelesine mecbur kalmayan kimseler hakkında olduğu söylenmiş, mecbur kaldığı takdirde bunun mekruh menzilesine dahil edileceği ifade edilmiştir. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve halefi İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) teverrukun haram olduğu görüşüne meyletmışlerdir.⁷⁹

⁷² Erdebîlî, Cemâlüddîn (İzzüddîn) Yûsuf b. İbrâhîm el-Erdebîlî, *el-Envâr li-a'mâli'l-ibrâr*, thk. Halef Mufdî el-Mutlak (Küveyt: Dâru'z-Ziyâ li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1427/2006), 1/427; Zekeriyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî, *Esne'l-me'tâlib fî şerhi Ravzi't-tâlib*, thk. Muhammed ez-Zührî el-Gamrâvî (b.y.: el-Matba'atu'l-Meymeniyye, 1313/1895), 2/41.

⁷³ İmrânî, Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim b. Es'ad el-İmrânî el-Yemânî, *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'i*, thk. Kâsım Muhammed en-Nürî (Cidde: Dâru'l-Menhec, 1421/2000), 5/330; Râfîû, *Fethu'l-'azîz bi-şerhi'l-Vecîz*, 8/231; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, thk. Züheyr eş-Şâviş (Beyrut vd.: el-Mektebü'l-İslâmî, 1412/1991), 3/419.

⁷⁴ İmrânî, *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'i*, 5/330; Râfîû, *Fethu'l-'azîz bi-şerhi'l-Vecîz*, 8/232.

⁷⁵ *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-Küveytiyye*, 14/147; İsmail Cebeci, "Teverruk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Aralık 2025).

⁷⁶ *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-Küveytiyye*, 14/147; Anzî, *Fıkhu'l-hendeseti'l-mâliyyeti'l-İslâmiyye*, 305; İbn Âli Rüşûd, *et-Teverruku'l-maşrafî*, 27.

⁷⁷ Merdâvî, Ebû'l-Hasen Alâüddîn Âli b. Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulvî (Kâhire: Hicr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lân, 1415/1995), 11/195; Haccâvî, Ebû'n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ el-Haccâvî el-Makdisî, *el-İknâ' fî fikhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Abdüllatif Muhammed Musa es-Sübkî (Kâhire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1351/1932), 2/77; İbn Âli Rüşûd, *et-Teverruku'l-maşrafî*, 67, 100-101.

⁷⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *İ'lâmü'l-muvakkî'in'an rabbi'l-âlemîn*, thk. Muhammed Abdüsselâm İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991), 3/135; İbn Âli Rüşûd, *et-Teverruku'l-maşrafî*, 100.

⁷⁹ Abdullah b. Râzî Murzî el-Mu'ayydî, *Ahkâmü 'ukûdi'd-temvîl fî'l-fikhi'l-İslâmî* (b.y.: Dâru Künûzi İsbîliyye li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1438/2017), 97.

Dikkat edilirse Hanbelîler'in teverruk tarifıyla Hanefîler'in îne satışı hakkındaki birinci tarifleri aynıdır. Bununla beraber onlar buna îne demek yerine teverruk demeyi tercih etmişlerdir. Öte yandan muhtaç bir kimsenin teverruk muâmelesi yapması hakkında mezhebin ve ashâbın istisnasız olarak buna cevaz vermeleri, teverruku, ribâdan tamamen farklı bir muâmele olarak gördüklerini ortaya koymaktadır.

4. Osmanlılar'da Bir Îne Uygulaması: Mu'âmele-i Şer'iyeye

Mu'âmele-i şer'iyeye, Osmanlılar döneminde ortaya çıkan bir tabir olup îne satışı yerine kullanılan bir hîle-i şer'iyeye örneğidir. Özellikle para vakıflarının gelirlerini faiz yasağını ihlal etmeden nemalandırmak üzere kullanılan bu sistem, daha sonra diğer alanlarda da varlığını göstermiştir. Burada elde edilen kâra “rihb, nemâ, güzeşte”; paranın gelir getirmek üzere verilmesine “istirbâh”; bundan gelir elde etmeye “istiğlâl”; işletme tarzına “mu'âmele-i şer'iyeye, murâbaha-i mer'iyeye”⁸⁰ veya “devr-i şer'î”⁸¹ yahut bunların kısa isimleri olan “mu'âmele, murâbaha” veya “devir” denilmiştir.

Muâmele-i şer'iyenin iki şeklinden bahsedebilmek mümkündür:

Birincisi: Sadece bey akdinin olduğu şeklidir ki borç verecek olan vakıf mütevellisi (mukriz), borç alma niyetinde olan kimseye (müstakriz) vadeli bir mal satıp teslim eder. Malı satın alan bunu daha düşük bir bedelle üçüncü bir şahsa peşin olarak satar. Bu üçüncü şahıs ise -çoğu kere- müstakrizden aldığı bu malı tekrardan mukrize peşin olarak aynı fiyattan satar.⁸² Yani A, B'ye malını vadeli satar. B bunu C'ye peşin satar. C ise -çoğu zaman- bunu aynı fiyattan A'ya tekrardan peşin satar. Bu işlemler silsilesine bakıldığı zaman yukarıda ifade edilen Hanefî mezhebinin ikinci îne satışı misaliyle aynı olduğu görülür. Şayet burada C malı B'den satın aldıktan sonra A'ya satmasaydı bu takdirde Hanefî mezhebinin birinci misali veya Hanbelî mezhebinin teverruk uygulaması devreye girmiş olacaktı.

İkincisi: Bu ise karz, bey ve hibe akitlerinin bir araya gelmesinden oluşan mürekkep bir akit şeklidir. Şöyle ki mütevellî (mukriz), önce borç isteyene (müstakriz) istediği miktar parayı karz olarak verir. Sonra buna aralarında anlaşmışları ribh nispetine göre bir malı vadeli satar. Daha sonra müstakriz bu vadeli aldığı malı üçüncü bir şahsa hibe eder. Bundan sonra ise kendisine hibe edilen bu şahıs (mevhûbun leh) teslim aldığı hibeyi mukrize hibe eder.⁸³ Yani A, B'ye önce karz verip daha sonra ona vadeli bir mal satar. B bu malı C'ye; C de tekrardan A'ya hibe eder. Bu şekilde hem karz hem bey hem de hibe akitleri silsile halinde gerçekleşmiş olur.

Mu'âmele-i şer'iyeye yapılırken bunun ribh (kâr) nispeti umumiyetle maslahat gereği 1/10 (%10) veya 1,5/10 (%15) olarak uygunlanmış, hatta bazen 2/10'a (%20'ye) kadar çıkmıştır. Bununla beraber 1887 tarihli murabaha nizamnamesine göre bu nispet 0,9/10 (%9)'a kadar düşürülmüştür.⁸⁴

Osmanlı alimlerinin mu'âmele-i şer'iyeye hakkında görüşlerini dört kavle inhisar edebilmek mümkündür. Bunlardan ilkinde göre mu'âmele-i şer'iyeye “Eğer îne satışı yapar ve öküzün kuyruklarına yapışırsanız (yani cihadi bırakıp ziraatle uğraşırsanız), düşmanınız size galip gelir.” hadisi gerekçe gösterilerek mekruh görülmüştür. Bu hususta müstakil risale yazan Muhammed b. Hamza el-Aydî (ö. 1118/1706'dan sonra) bu kanaattedir. İkincisine göre bu hususta sükût etmelidir. Tarikatçı Emir Mustafa Efendi (ö. 1143/1730-31) bu görüşe sahiptir. Üçüncüsüne göre mal biriktirmek ve servet edinmek için yapılırsa mekruh; yetim ve vakıf mallarını nemalandırmak için olursa caizdir. Mahmud es-Seydişehrî (1856-1917) bu görüştedir. Dördüncüsüne göre ise bu muâmele, sûret-i katiyyede caizdir. Nitekim karz-ı hasenin terk edilmiş olması, bu muâmelenin kerahetini gerektirmez. Hâdimî (ö. 1192/1778) bu görüştedir. Zira hadiste geçen “ayn” ifadesi ona

⁸⁰ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri* (İstanbul: Fey Vakfı, 1990), 1/240.

⁸¹ Kaya, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi İlişkilerinin Hukuki Boyutu”, 16-17.

⁸² Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 1/240-41.

⁸³ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 1/242.

⁸⁴ Oğuz, “Muhasebecilerin Eserlerinde Muâmele-i Şer'iyenin Yeri: Çözüm Yöntemleriyle Murabaha Problemleri”, 8.

göre îne satışıyla alakalı olmayıp alınıp satılan (her türlü) mal ile ilgilidir.⁸⁵ Öte yandan muâmele-i şer‘iyye, îne satışının meşru hale getirilmiş şeklindedir. Nitekim bu usul gerek Ebüssüüd Efendi’den (ö. 982/1574) evvel gerekse de ondan sonra para vakıflarının işletilmesi için geliştirilen meşru bir yöntem olduğu için faizden kaçınmanın fikhî/hukukî çözümü olarak görülmüştür.⁸⁶

5. İne Satışının Katılım Bankacılığı İşlemlerindeki Yeri

İne satışı gerek AAOIFI gerekse de TKBB’nin Faizsiz Finans Standartları arasında yer almamıştır. Her iki kurumun da standartları arasında Hanbelîler’in tercih etmiş olduğu isimlendirme olan “teverruk” yer almış, sadece bunun îne satışından farkına yer verilmiştir. Nitekim AAOIFI Teverruk Standardı’nda:

“Teverruk: Pazarlık yaparak (müsâveme) ya da (malîyet fiyatını açıklayıp) satıcıya muayyen bir kâr ödeyerek (murâbaha) vadeli bedelle mal aldıktan sonra nakit temin edebilmek amacıyla bu malı üçüncü tarafa peşin satmaktır. İne ise vadeli bedelle alınan bir malın yine bizzat satıcısına daha ucuz peşin olarak geri satılmasıdır.”⁸⁷

denilerek bu ikisinin ayrılan yönlerine işaret edilmiştir. TKBB’nin Teverruk Standardı’nda ise bu fark:

“Teverruk, nakit temin etmek amacıyla vadeli satın alınan bir emtianın üçüncü bir şahsa peşin ve genellikle daha düşük bir bedelle satılmasıdır. Bu tanımı ile teverruk, satın alınan emtia ilk satıcısından başka birisine intikal ettiği için, îne satışından (bey‘u’line) farklı bir işlem olmaktadır. Zira îne satışında vadeli olarak satın alınan mal, peşin fakat daha düşük bir bedelle ilk satıcısına dönmektedir.”⁸⁸

şeklinde dile getirilmiştir. Her iki kurumun da îne satışı ve teverruk farklarına bakıldığında îne satışının sadece malın sahibine geri dönen şekliyle bahsettikleri görülmektedir. Halbuki yukarıdaki izahlara bakıldığı zaman Hanefî mezhebinin birinci îne tarifıyla Hanbelîler’in teverruk tarifi aynı anlamda kullanılmıştır. Öte yandan îne satışının bu tarifinde malın sahibine geri dönmeyen şekli de mevcuttur. Yani îne satışı fukaha tarafından daha geniş bir yelpazede değerlendirilmiştir ki yayınlanan standartlarda buna da işaret edilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Yine bu iki kurumun mutlak olarak îne satışını haram olarak gördükleri ifade edilmiştir. AAOIFI’nin 4/5 maddesinde bu husus:

“Haram kabul edilen îne satışından kaçınmak ve malın sözleşmede bulunan bir şarta, muvâzaaya ya da teamüle istinaden eski satıcısına geri dönmelerini sağlayan her türlü muameleyi engellemek amacıyla teverruk konusu emtianın vadeli bedelle satın alındıktan sonra üçüncü tarafa satılması; eski sahibine geri satılmaması gerekir.”⁸⁹

şeklinde ifade edilmiştir. TKBB’nin Teverruk Standardı’nın 2.1.5. maddesinde ise isim verilmeden “*Emtia, muvazaalı işlemlerle ilk sahibine dönmemelidir.*”⁹⁰ denilerek îne satışında malın sahibine dönen şeklinin caiz olmadığı ifade edilmiştir. Halbuki Osmanlı alimlerinin geliştirdiği ve üçüncü bir kimsenin devreye girerek sadece bey akdi kurularak yahut karz + bey + hibe akdi vasıtasıyla gerçekleştirilerek yapılan îne şekli (mu‘âmele-i şer‘iyye), hiyelin meşru olan kısmında mütalaa olunmuştur. Ayrıca Şâfiî mezhebi alimlerine göre malın doğrudan sahibine geri dönen îne şeklinin de caiz olacağı yukarıda ifade edilmişti. Her ne kadar Şâfiîler’in înenin bu çeşidi hakkındaki görüşü, cumhûr-ı fukaha nazarında tercihe şayan olmasa da her iki kurumun da meşruiyeti bakımından bu muâmeleyi dar bir çerçevede ele almaları, insanların bu yolla muâmelelerinin önünün baştan tıkanmasına, bu da müslümanların muâmelat sahasındaki işlerinin

⁸⁵ Kaya, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi İlişkilerinin Hukuki Boyutu”, 18-20.

⁸⁶ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 1/240.

⁸⁷ Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI), *Faizsiz Finans Standardı 30: Teverruk*, çev. Heyet (İstanbul: TKBB Yayınları, 2024), 728.

⁸⁸ Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), *Katılım Finansı Standartları: (Standart No:2) Teverruk* (Türkiye: TKBB, 2021), 5.

⁸⁹ AAOIFI, *Faizsiz Finans Standardı 30: Teverruk*, 729.

⁹⁰ TKBB, *Katılım Finansı Standartları: (Standart No:2) Teverruk*, 6.

güçleşmesine sebebiyet vermektedir. Halbuki Peygamber (a.s.): “Şüphesiz Allah azimet yolunun tutulmasını sevdiği gibi ruhsat yolunun tutulmasını da sever.”⁹¹ buyurmaktadır.

TKBB'nin ayrıca 4.10.2019 tarihli Teverruk Standardı'nın 02.03.2021 tarihli Muhalefet Şerhi'nde malın sahibine geri dönmeyen teverruk işlemlerinin de uygun olmadığı ifade edilmiştir. Buna göre;

“Teverruk işlemi, nakit ihtiyacı olan bir kişinin bir emtiayı vadeli alıp üçüncü bir şahsa peşin olarak satması ve böylece paralanmasıdır. Katılım bankaları sadece para kazanmak için değil bunun da ötesinde gerçek ticareti finanse etmek, ortaklık ve yatırım yapmak, üretimi desteklemek amacıyla kurulmuştur. Bu kurumların kendi nakit ihtiyacı için klasik teverruk yapmaları bir yere kadar anlaşılabilir bir şeydir. Ancak katılım bankalarının başkalarının nakit ihtiyacı için teverruk işlemlerine aracılık yapmaları onları emeksiz ve risksiz kazanca sürüklemekte, faizli bankalara yaklaştırmakta, sonuçları itibariyle faizle kredi veren bir konuma itmektir. Hangi şekil ve şartlarda yapılırsa yapılsın teverruk işlemlerine aracılık yapmaları, bu kurumları asli işlerinden uzaklaştıracağı ve faizli bankalara yaklaştırıp yozlaştıracağı için uygun değildir.”⁹²

denilmiştir. Ancak dikkat edilirse klasik teverruk ile organize teverruk⁹³ arasında bir ayırım yapılmış, asıl uygun olmayan muâmelenin organize teverruk olduğuna işaret edilmiştir. Klasik teverruk işlemine ise ek şartlar getirilmiştir. Bunlar;

- “2.1.1. Emtia, vadeli satışa uygun olmalı yani altın, gümüş veya para olmamalıdır,
- 2.1.2. Emtia, akit anında mevcut ve muayyen olmalıdır,
- 2.1.3. Akitler, birbirinden bağımsız ve muvazaadan uzak olmalıdır,
- 2.1.4. Emtia, müşteri tarafından hakiki veya hükmi olarak kabz edilmelidir,
- 2.1.5. Emtia, muvazaalı işlemlerle ilk sahibine dönmemelidir.”⁹⁴

şeklinde ifade edilmiştir. Yukarıda da açıklandığı üzere bu maddelerde 2.1.5. hariç diğer şartlar akdin sıhhati açısından zaten yerinde ve olması gerekenlerdir. Organize teverruka gelince bu işlemin caiz olmamasının gerekçesi;

“... gerçek bir alım satımın amaçlanmaması, alım satım konu mal üzerinde sadece birtakım kaydi işlemler yapılarak faize benzer şekilde vade karşılığında ilave bir borçlanma yoluyla nakit temin edilmesi, katılım bankasının müşteriye vadeli sattığı malı tekrar müşteri adına peşin olarak satması ve bütün işlem süreçlerinin önceden planlanmış olması gibi sebepler, işlemi fakihlerin çoğunluğunca caiz görülmeyen îne satışına yaklaştırmaktadır.”⁹⁵

şeklinde beyan edilmiştir. Burada “gerçek bir alım satımın amaçlanmaması” ifadesi, hiyel bahsinin tam olarak anlaşılamadığını göstermektedir. Nitekim insanların karz bulamadığı durumlarda nakit ihtiyacının giderebilmek için başka bir çare bulunmadığında îne satışına veya teverruk muâmelesine başvurusu, zaten faizden kurtulmak/korunmak için yapılan bir hamledir. Bunun gerekçelerinden birinin bu olması, klasik teverruk için de caridir ki böyle olduğu takdirde TKBB'nin klasik teverruk muâmelesini de tecviz etmemesi gerekirdi. Öte yandan İmam Şâfiî'ye göre akitlerde niyete itibar edilmediği yukarıda ifade edilmişti.

İkinci gerekçe olan “alım satım konu mal üzerinde sadece birtakım kaydi işlemler yapılarak faize benzer şekilde vade karşılığında ilave bir borçlanma yoluyla nakit temin edilmesi” denilerek faiz akdiyle bu işlemin aynı kefeye konulması da kabul edilebilir değildir. Bir akdin faiz olması başkadır, faize benzemesi başkadır. Evet ribâ şüphesi, özellikle Hanefî fakihleri tarafından ribâ menzilesine dahil edilse de aynı fakihler îne satışında malın doğrudan sahibine dönmeyen

⁹¹ İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Muşannef fi'l-eḥâdîs ve'l-âşâr* (Lübnan vd.: Dâru't-Tâc vd., 1409/1989), 14/463 (No. 28168), 14/464 (No. 28172); Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî Zaglûl (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000), 3/403 (No. 3889) vd.

⁹² TKBB, *Katılım Finansı Standatları: (Standart No:2) Teverruk*, 9.

⁹³ Organize teverruk, nakit ihtiyacı olan bir müşterinin talebiyle katılım bankasının genellikle uluslararası piyasalardan bir emtia satın alıp bunu müşterisine üzerine kâr koyup vadeli olarak satmak, sonra bu emtiayı müşterinin vekili olarak aynı piyasada başka bir aracı vasıtasıyla peşin olarak satmasıdır. Bkz. TKBB, *Katılım Finansı Standatları: (Standart No:2) Teverruk*, 5.

⁹⁴ TKBB, *Katılım Finansı Standatları: (Standart No:2) Teverruk*, 6.

⁹⁵ TKBB, *Katılım Finansı Standatları: (Standart No:2) Teverruk*, 7.

kısmını bundan ayırmışlardır. Muhammed eş-Şeybânî'nin “Bu alışveriş, kalbimde dağlar kadar kötüdür, bunu faiz yiyiciler çıkarmıştır.” sözüne gelince, bu söz, ferdî bir ictihâd olmaktan öteye geçememiş, sonraki alimler insanların maslahatını gözeterek Ebû Yusuf'un kavliyle fetva vermişlerdir. Nitekim Ebû Yusuf'a göre îne satışını yapan kimse sevap kazanır. Kaldı ki sahabenin çoğunluğunun da îne satışı yaptığı, bunu övdüğü ve ribâdan saymadıkları yukarıda ifade edilmişti. Zaten fukaha arasındaki ihtilaf bunun sıhhatinde değil kerahetindedir ki Osmanlı alimlerinin önemli bir kısmının, ihtiyaç sahipleri için bunu mekruh görmemeleri ve özellikle mu'âmele-i şer'iyenin Ebüssuûd Efendi'den önce de ondan sonra da şer'î şerîfe uygun görülmesi, bunun bir faiz muâmelesi olmadığını göstergesidir.

Üçüncü gerekçe olan “*katılım bankasının müşteriye vadeli sattığı malı tekrar müşteri adına peşin olarak satması*” da -hakiki veya hükmi kabz işlemi gerçekleştiği takdirde- akdin sıhhatini zedeleyecek sebepler arasında değerlendirilmemelidir. Çünkü banka, almış olduğu emtiayı müşteriye vadeli olarak sattığında -velev ki- mal, müşterinin eline geçmemiş olsun, hükmi olarak kabzedilmiş olur. Nitekim günümüzdeki alım satımlarda emtia antrepo beyannamesi ile numaralandırılması ve depolanması mümkündür. Şayet emtianın antropoya gelmesi zaman alacaksa o takdirde gelişi tarihten itibaren bunun kabzedilmiş sayılacağı AOOIFI tarafından da kabul edilmiştir.⁹⁶ Bu şart yerine geldikten sonra bankanın tekrardan müşteri adına peşin satmasında bir problem kalmamaktadır. Nitekim bu alım-satım işlemi, aynı anda gerçekleşmemektedir. Fıkıh kitaplarında dikkat edilirse vekilin, müvekkili adına satın aldığı bir emtiayı “ân-ı vahid”de kendisine satması yasaklanmıştır.⁹⁷ Çünkü bu durum, akdin in'ikâd şartlarından olan “tarafeyn” vasfını ortadan kaldırmaktadır ki böyle olduğu takdirde teslim-tesellüm aynı kişi üzerinde gerçekleşecektir. Halbuki burada yapılan muâmele, aynı anda olmadığı takdirde bir problem teşkil etmeyecektir. İkinci olarak zaten banka bu emtiayı vadeli olarak müşterisine sattıktan sonra yine ona vekâleten bir başkasına satmasında bir engel bulunmamaktadır. Nitekim banka bunu kendi adına değil vekâlet gereği başkası adına satmaktadır. O yüzden gerek îne satışının gerekse de tevruk işleminin bu cihetten gerekçelendirilerek uygun görülmemesi tarafımızca isabetli değildir.

Dördüncü gerekçe olan “*bütün işlem süreçlerinin önceden planlanmış olması*” meselesi ise yine hîle-i şer'iyeye aykırılık teşkil etmemektedir. Zaten bu işleme hîle denilmesinin esprisi burada yatmaktadır. O yüzden izah etme yoluna gitmeye ihtiyaç duyulmamıştır. Öte yandan son cümlede yer alan “... gibi sebepler, işlemi fakihlerin çoğunluğunca caiz görülmeyen îne satışına yaklaştırmaktadır” görüşü, tarafımızca hangi îne türünün hangi fakihlerce caiz görülmediği sorusunu aklımıza getirmektedir. Nitekim malın doğrudan sahibine dönmediği îne satışı Hanefîler'e ve Şâfiîler'e göre tecviz edilmektedir. Hatta Şâfiîler'e göre bunun doğrudan sahibine dönüp dönmemesi arasında fark dahi bulunmamaktadır.

Bütün bunlar ifade edildikten sonra TKBB Tevruk Standardı'nda şöyle denilmiştir:

“Böyle bir işleme ancak fikhen meşru yöntemler bulunana ve bu yönde bir düzenleme yapılana kadar iki sebeple ve belli sınırlar dahilinde müsamaha gösterilebilir. Bu sebeplerden biri, ödenme güçlüğü çekilen borçların yeniden yapılandırılması, diğeri ise katılım bankasının likidite sorunu yaşamasıdır. “Zaruretler memnu (yasaklanan) olan şeyleri mubah kılar.” ilkesi, aslen caiz olmayan bir işlemin böyle zaruri durumlarda yapılabileceğine izin vermektedir. Ancak aslen caiz olmayan bu tür işlemlerin yine “Zaruretler kendi miktarlarıncı takdir olunur.” kuralı gereği zaruret sınırı ile kayıtlandırılması ve bu sınırın aşılması gerekir. Bu iki alanda zarureten yapılmasına müsaade edilebilecek tevruk işlemi oranına getirilecek sınır, söz konusu bankanın şartları ve reel ekonomik durum göz önüne alınarak ilgili kamu otoritesi tarafından belirlenebilir.”⁹⁸

Yukarıdaki gerekçeden sonra bu izahın yapılması daha mutedil bir açıklama olarak kabul edilebilir. Ancak “*ödenme güçlüğü çekilen borçların yeniden yapılandırılması*” işleminin faizsiz

⁹⁶ Bkz. AAOIFI, *Faizsiz Finans Standardı 30: Tevruk*, 729.

⁹⁷ Mesela bkz. Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i'* (Mısır: Matba'atu'l-İlmiyye vd., 1327-28/1909-10), 5/136, 6/28, 6/31.

⁹⁸ TKBB, *Katılım Finansı Standartları: (Standart No:2) Tevruk*, 7.

olmak kaydıyla diye sınırlandırılması gerekir. Diğer sebep olan “katılım bankasının likidite sorunu yaşaması” ise manidardır. Zira müşteri açısından uygun görülmeyen işlemin, kurumun likidite problemini çözmeye istinaden müsamaha kapsamına girmesi, katılım bankalarının müslümanlar için mi yoksa müslümanların katılım bankası için mi var olması gerektiğinin sorgulanmasına sebebiyet vermiştir.

TKBB'nin mezkûr Muhalefet Şerhi'nin “Mevcut Durum ve Açmazlar” başlığı altında dile getirilen bir başka problem de şudur:

“Katılım bankalarının kendine has ilkeleri ile faaliyetlerini sürdürdüğü süreçte yaşadığı en önemli sorunlardan biri fon kullandırma sonucu oluşan alacaklarını zamanında tahsil edememesidir. Söz konusu bu tahsili gecikmiş alacaklar sorunu için bugüne kadar meşru ve uygun bir çözüm bulunamamıştır. Bu soruna bir çözüm bulunamaması meseleyi daha da karmaşık hale getirip derinleştirmektedir. Öyle ki, alacakların tahsilinin gecikmesi bir yandan fon kullandırma müşterilerinin borç ödeme tutum ve davranışlarını olumsuz etkilemekte diğer yandan ise katılım fonu müşterileri ile katılım bankalarını mağdur durumuna getirmektedir.”⁹⁹

Esasında bu problemin giderilmesi, bankanın müşterisini araştırmasına bağlıdır ki müşterinin kredi notu ve geçmişi, gelir ve mali durum analizi yapılarak hangi müşteriye ne kadarlık teverruk muâmesi yapılacağı önceden bilinebilir. Bununla beraber müşteriden rehin ve/veya kefil istenebilir. Öte yandan teverruk ile ilgili alacağın vaktinde tahsil edilememe meselesi, kredi kartı kullanımı, murabaha ve leasing sözleşmeleri için de geçerlidir. Yani bu sadece teverruk işlemi için değil geri ödemesi olan bütün bankacılık işlemlerini de ilgilendirmektedir. O yüzden teverrukun bu gerekçeden dolayı da tercih edilmemesi haklı bir gerekçe olarak kabul edilemez.

Bununla beraber TKBB'nin “Mevcut Durum ve Açmazlar” başlığının devamında;

“Ancak iyi niyet ve klasik teverrukun caizliği ile başlayan süreç zamanla organize piyasaları gündeme getirmiş ve adeta organize teverruk tek bir çözüm yolu gibi görülmeye başlanmıştır. Böylece katılım bankaları değişik şartlar ve gerekçelerle bir şekilde Londra metal borsasından organize teverruk işlemleri yapmaya itilmiştir. Ve süreç içinde bu işlemlerin ağırlığını artmaya başlamıştır. Oysa şeklen meşru gibi görülen, reel ve ticari olmayan bu muamelede bir dizi işlem ve kayıtlar neticesinde vadeli olarak alınan emtia ilk satıcısına dönmekte ve bir tür faizli nakit finansman sağlanarak vicdanlar yaralanmaktadır.”¹⁰⁰

demesi, haklı bir gerekçedir. Nitekim bütün bu muâmelelerdeki maksat, yapılan bütün iş ve işlemlerin katılım esaslarına yani fıkıh külliyatımıza uygun olmasıdır. Ancak bunun yolu, teverruk işlemlerinin önünü tamamen tıkayarak değil bunun meşru yollardan yapılmasına imkân tanımakla olmalıdır. Buna riayet etmeyen bankaların ise belli müeyyidelere tabi tutulması veya katılım endeksinden çıkarılması gibi adımlar takip edilmelidir.

Sonuç

Hiyel kavramı, İslam hukukunda büyük bir sahada varlık göstermiştir. Buna prensip olarak Hanefî ve Şâfî alimleri müspet yaklaşmakla beraber Mâlikî ve Hanbelîler mesafeli durmayı tercih etmişlerdir. İslam alimleri, hiyeli, gerek Kur'ân-ı Kerîm'den gerekse de Sünnet-i Nebvî'den delillendirerek bunun sahihini sakiminden, doğrusunu yanlışından ayırmışlardır. Nitekim bunun bir kısmını caiz (hîle-i şer'iyeye), bir kısmını haram (hîle-i bâtila) ve bir kısmını ise hakkında ihtilaf edilen (muhtelefun fiha) hiyel olarak taksim etmişlerdir.

Bir hiyel türü olan îne satışı da bu kapsamda ele alınmış, bunun hükmü hakkında fakihler mevcut deliller muvacehesinde görüşlerini serdetmişlerdir. Hanefîler, bunun iki çeşidinden bahsetmişler, Muhammed eş-Şeybânî prensip olarak îne satışını tecviz etmezken; Ebû Yûsuf, Bedreddin el-Aynî'nin izahına göre malın sahibine dönen şeklinde, İbnü'l-Hümâm'ın izahına göre ise malın sahibine dönmeyen şeklinde kerahet bulunmadığını hatta bunun sevap olacağını bildirmiştir. Mâlikî mezhebi alimleri ise bunun dört çeşidinden bahsetmişler, bunun ribâyaya sebebiyet vermeyecek olanına cevaz vermekle beraber, îneçiler yoluyla yapılmasına karşı çıkmışlar ve bu

⁹⁹ TKBB, *Katılım Finansı Standatları: (Standart No:2) Teverruk*, 9.

¹⁰⁰ TKBB, *Katılım Finansı Standatları: (Standart No:2) Teverruk*, 10.

muâmeleyi sedd-i zerâi ilkesi gereği faizi delmek üzere yapılan bir aldatmaca olarak görmüşlerdir. Şâfî mezhebi, bu meselede en müsamahakâr mezhep olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim onlara göre, gerek mü'eccel semenle bir mal satıp henüz vadesi dolmadan daha düşük bir semenle almak şeklinde olsun gerekse de peşin satıp mü'eccel semenle daha yüksek bir bedelle almak şeklinde olsun, sahibine vadesi dolmadan dönen malın peşin satışını caiz görmüşlerdir. Hanbelîler ise îne satışını teverruk adıyla isimlendirip bunu ancak malın sahibine dönmeyen bir şekilde yapıldığı takdirde tecviz etmişlerdir. Bu bakımdan Hanefîler'in îne şekillerinden ilkiyle Hanbelîler'in teverruk tabiri aynı zemin üzerine oturmaktadır.

Osmanlı alimleri, îne satışını mu'âmele-i şer'iyeye diyerek isimlendirmiş ve bu muâmelenin, înenin meşru ve şer'i şerîfe uygun olduğunu beyan etmişlerdir. Bir kısım alim, ilgili hadis gereği bu muâmeleyi mekruh görürken, diğer önemli bir kısım alim bu muâmeleyi caiz görmüştür. Bu sayede insanların nakit ihtiyacı giderilmiş, darda kalanların müşkülleri çözülmüştür. Mu'âmele-i şer'iyeye, esasında îne satışında malın sahibine geri dönen kısmı olsa da araya üçüncü bir kişi sokulduğu takdirde gerek Ebüssuûd Efendi'den önce gerekse de ondan sonraki fakihler tarafından faizden kaçınmanın bir çaresi olarak görülmüştür.

Günümüz katılım bankacılığı işlemlerine gelince hem uluslararası standart belirleyici bir kurum olan AAOIFI hem de ulusal standart belirleyici bir kurum olan TKBB îne satışını teverruktan ayırıp îne satışının hiçbir türüsünü tecviz etmezken, teverruku belli şartlar altında uygun görmüşlerdir. Burada Hanefîler'in ilk îne tarifıyla Hanbelîler'in teverruk yönteminin aslında aynı şeyler olduğu gözden kaçırılmıştır. Öte yandan TKBB, teverrukun organize olanına ciddi eleştiriler getirmiş, bunun katılım esasını zedeleyici bir fonksiyon barındırdığını ifade etmiştir. TKBB'nin haklı eleştirilerine katılmakla beraber diğer eleştirileri için makalemizde gereken izahlar zikredilmiştir. Ayrıca Osmanlı alimlerinin geliştirdiği ve înenin meşru şekli olan mu'âmele-i şer'iyeye ilgili standartlarda yer verilmemesi, bu kurumların Osmanlı tatbikatını göz ardı ettiklerini ortaya çıkarmıştır.

Şurası açıktır ki insanların nakit para ihtiyacı insanlık tarihi kadar eski, ama bir o kadar da güncelliğini koruyan bir meseledir. İslam, faizli paranın temin edilmesine kesin olarak karşı çıkarken, fukahanın faizden ayrı olarak mütalaa ettiği bir kısım îne satışı veya teverruk muâmesi, bu ihtiyacın giderilmesine yönelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle günümüz insanının karz-ı hasen bulmakta zorlandığı hatta buna imkân bulamadığı bir dönemde bu muâmelenin kapsamını daraltmak yerine mahzurlu taraflarını ıslah edip maslahat prensibi çerçevesinde insanların ihtiyaçlarını gözetmek, belki de atılan en doğru adım olacaktır.

Kaynaklar

AAOIFI, Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions. *Faizsiz Finans Standardı 30: Teverruk*. İstanbul: TKBB Yayınları, 2024.

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî. *el-Muşannef*. thk. Merkezü'l-Buhûs ve Takniyetü'l-Ma'lûmât – Dâru't-Te'sîl. 10 Cilt. b.y.: Dâru't-Te'sîl, 2. Basım, 1437/2013.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb el-Arnaûd vd. 50 Cilt. b.y.: Mü'essesetü'r-Risâle, 1421/2001.

Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. 9 Cilt. İstanbul: Fey Vakfı, 1990.

Anzî, Murdî b. Müşevveh el-'Anzî. *Fıkhü'l-hendeseti'l-mâliyyeti'l-İslâmiyye*. Riyad: Dâru Künûzi İşbîliyye li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1436/2010.

Apaydın, H. Yunus. "İne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Ağustos 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ine>.

- Bedreddin el-Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. thk. Eymen Sâlih Şa'bân. 13 Cilt. Beyrut : Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/2000.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî. *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*. thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'cî. 15 Cilt. Karaçi: Câmi'atu'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye vd., 1412/1991.
- . *Şu'abu'l-îmân*. thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî Zaglûl. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *el-Câmi'u's-şâhih*. thk. Mustafa Dîb el-Buğa. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr – Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.
- Cebeci, İsmail. "Tevrük". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Aralık 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tevrük>.
- Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî. *Hâşiyetü'd-Desûkî 'ale's-Şerhi'l-kebîr*. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, t.y.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahrü'l-muhtâ*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/2000.
- Ekinci, Ekrem Buğa. "Eski Hukukumuzda Hile-i Şer'iyyeye Dair". *AÜ Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10/1-2 (2006), 3-16.
- el-Mevsû'atü'l-fıkhiyyetü'l-Küveytiyye*. 45 Cilt. Küveyt: Vüzerâtü'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1404-27/1983-2006.
- Ferrâ el-Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî. *Meşâbihu's-sünne*. thk. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlı vd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1407/1987.
- Feyyûmî, Ebû'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî. *el-Mişbâhu'l-münîr fi garîbi's-Şerhi'l-kebîr*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.
- Haccâvî, Ebû'n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ el-Haccâvî el-Makdisî. *el-İknâ' fi fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Abdüllatif Muhammed Musa es-Sübkî. 4 Cilt. Kâhire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1351/1932.
- Hacvî, Muhammed b. el-Hasen b. el-Arabî es-Seâlibî el-Hacvî el-Mâlikî. *el-Fikrû's-sâmî fi târihi'l-fıkhi'l-İslâmî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbûrî. *el-Müstedrek 'ale's-Şâhihayn*. thk. Âdil Mürşid vd. 9 Cilt. b.y.: âru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1439/2018.
- Hamevî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî (el-Hüseynî) el-Hamevî el-Mısırî. *Gamzü'uyûni'l-beşâ'ir 'alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985.
- Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dımaşkî. *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr ve Câmi'i'l-bihâr*. thk. Abdülmün'am Halil İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.

- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebe ve Matba'a Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduh, 1386/1966.
- İbn Âli Rüşûd, Riyâd b. Râşid Abdillâh Âli Rüşûd. *et-Tevverruku'l-maşrafî*. Katar: Vüzerâtu'l-Evkâf ve's-Şu'ûnü'l-İslâmiyye, 1434/2013.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *Maķāşidü's-şerî'ati'l-İslâmiyye*. thk. Muhammed el-Habîb İbnü'l-Hüce. 3 Cilt. Katar: Vüzerâtu'l-Evkâf ve's-Şu'ûnü'l-İslâmiyye, 1425/2004.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfi. *el-Muşannefî'l-eĥâdiş ve'l-âşâr*. 7 Cilt. Lübnan vd.: Dâru't-Tâc vd., 1409/1989.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fetĥu'l-bârî bi-şerĥi Şahîĥi'l-Buĥârî*. thk. M. Fuad Abdülbâkî. 13 Cilt. Mısır: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1380-1390/1960-1970.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *İ'lâmü'l-muvaĥķi'in 'an rabbi'l-âlemîn*. thk. Muhammed Abdüsselâm İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Âsım Musa Hâdî. Cübeyl: Dâru's-Siddîk li-n-Neşr, 2. Basım, 1435/2014.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414/1993.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Şerĥu Fetĥi'l-ĥadîr 'ale'l-Hidâye*. 7 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebe ve Matba'a Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduh, 1389/1970.
- İbnü'd-Dibyân, Dibyân b. Muhammed ed-Dibyân. *el-Mu'âmelâtu'l-mâliyye esâleten ve mu'âşiraten*. b.y.: y.y., 2. Basım, 1432/2011.
- İbnü'l-Mu'ayydî, Abdullah b. Râzî Murzî el-Mu'ayydî. *Aĥkâmu 'uĥûdi'd-temvîl fi'l-fîķĥi'l-İslâmî*. b.y.: Dâru Künûzi İşbîliyye li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1438/2017.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *et-Tenbîhâtu'l-müstenbiĥa 'ale'l-kütüb (fi şerĥi müşkilât) el-müdevvene ve'l-muĥtelîta*. thk. Muhammed el-Vesîk – Abdünnaîm Humeytî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1432/2011.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî. *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*. 7 Cilt. Mısır: Matba'atu'l-İlmiyye vd., 1327-28/1909-10.
- Kaya, Süleyman. "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi İlişkilerinin Hukuki Boyutu". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*. 3 (Bahar 2007). 13-41.
- Kişnâvî, Ebûbekir b. Hasen b. Abdillâh el-Kişnâvî. *Eshelü'l-medârik fi mezĥebi İmamüleimme Mâlik*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım t.y.
- Köse, Saffet. "Hiyel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 31 Temmuz 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hiyel--fikih>.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî. *el-Câmi' li-aĥkâmi'l-Ħur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî – İbrahim Atfîş. 20 Cilt. : Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1384/1964.

- Merdâvî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî. *el-İnsâf fi ma 'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 30 Cilt. Kâhire: Hicr li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lân, 1415/1995.
- Muvaffakuddin İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî. *el-Muğnî*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 15 Cilt. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 3. Basım, 1417/1997.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. M. Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kâhire: Matba'atu İsa el-Bâbî el-Halebeî ve Şürekâhu, 1374/1955.
- Oğuz, Tuba. “Muhasebecilerin Eserlerinde Muâmele-i Şer'iyenin Yeri: Çözüm Yöntemleriyle Murabaha Problemleri”. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 13 (Temmuz 2017). 1-46.
- Pânîpetî, Senâullah. *et-Tefsîrû'l-Mazharî*. thk. Gulâm Nebî et-Tûnusî. 10 Cilt. : Mektebetü'r-Rüşdiyye, Pakistan.
- Râfîî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfîî el-Kazvînî. *Fethu'l-'azîz bi-şerhi'l-Vecîz*. 12 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, t.y.
- Seyyid Şerîf Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî. *Kitâbu't-ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Şâfîî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfîî. *el-Ümm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1403/1983.
- Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî el-Gırnâtî. *el-Muvâfaqât*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âlu Süleymân. 7 Cilt. b.y.: Dâru İbn Affân, 1417/1997.
- Şemsüleimme Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî. *el-Mebsûf*. 31 Cilt. Mısır: Matba'atu's-Saâde, t.y.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî. *el-Mehâric fi'l-hiyel*. Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1419/1999.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefî. 25 Cilt. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1433/2012.
- Tetâî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Halîl el-Ensârî el-Hazrecî et-Tetâî. *Cevâhirü'd-dürer fi halli elfâzi'l-Muhtaşar*. thk. Nûrî Hasan Hâmid el-Müslâtî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1435/2014.
- TKBB, Türkiye Katılım Bankaları Birliği. *Katılım Finansı Standartları*. Türkiye: Tevrruk Standardı, Kabul 02 Mart 2021, Standart No. 2, 2021.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî. *el-Keşşâf*. thk. Mustafa Hüseyin Ahmed. 4 Cilt. Kâhire - Beyrut: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs - Dâru'lKitâbi'l-'Arabî, 3. Basım, 1408/1988.